
Hanılçe, Murat (2019). "1826 Sonbaharında Erzurum'dan İstanbul'a Seyahat - Britanyalı Asker James Edward Alexander: Hayatı ve Erzurum'dan İstanbul'a Yolculuğu-". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 6, s. 67-108.

1826 SONBAHARINDA ERZURUM'DAN İSTANBUL'A SEYAHAT -BRİTANYALI ASKER JAMES EDWARD ALEXANDER: HAYATI VE ERZURUM'DAN İSTANBUL'A YOLCULUĞU-

TRAVELING FROM ERZURUM TO ISTANBUL IN THE FALL OF 1826
-THE LIFE OF THE BRITISH SOLDIER JAMES EDWARD ALEXANDER AND HIS
JOURNEY FROM ERZURUM TO ISTANBUL-

Doç. Dr. Murat HANİLÇE*

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

murat.hanilce@gop.edu.tr

Öz

Britanyalı genç subay James Edward Alexander Birmanya (Burma/Myanmar) ve Hindistan'daki ilk askerî görevini tamamlayıp kısa süre İran'da Britanya Büyükelçisi Macdonald Kinneir'in yanında ateşe olarak çalıştıktan sonra 1826 Sonbaharında İran'dan ayrılıp ülkesine doğru yola çıktı. 2 Ekim'de Erzurum'a ulaştı. Burada geceledikten sonra 3 Ekim'de başlayıp 16 Ekim'de İstanbul'da son bulacak bir yolculuk gerçekleştirdi. İstanbul'da 4 gün kalan Alexander, 20 Ekim'de buradan ayrılarak Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya, Almanya ve Fransa üzerinden ülkesine doğru yolculuğuna devam etti ve 26 Aralık 1826'da Londra'da yolculuğunu tamamladı. Ülkesine vardığında hem Birmanya, Hindistan ve İran'daki askeri deneyimlerini hem de Britanya'ya dönüş yolunu anlatan *Travels From India to England* başlığını taşıyan eserini yazdı. Bu, aynı zamanda hayatı

* ORCID: orcid.org/0000-0003-0587-9336

boyunca çok sayıda ciltten oluşan 14 eserin sahibi olan askerin ilk yazarlık deneyimi idi. Daha sonra Britanya Ordusu'nda Orgenerallik rütbesine kadar yükselecek olan yazar, aynı zamanda Kraliyet Coğrafya Kurumu üyesi ve bir kâşif olarak da ülkesi adına önemli hizmetlerde bulundu. Yazar, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile Kırım Savaşlarına da tanıklık etti. Bu ilk kitabı dışında başka eserlerinde de Osmanlı Devleti'ne ait gözlem ve notlarına rastlamak mümkündür. Yazar, seksen iki senelik yaşamı boyunca Avrupa ve Asya kıtası dışında Amerika ve Okyanusya gibi kıtalarda çeşitli görevlerde bulundu. Britanya adına birçok önemli savaş ve keşif içerisinde bulundu. İçerisinde yer aldığı olayları ve seyahatleri içeren eserleri dönemi için birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak, XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tarihiyle ilgili gözlemleri de olan Britanyalı asker, seyyah ve yazar James Edward Alexander'ın hayatı ve eserlerinden kesitlerin bulunduğu bir biyografiye yer verilmiştir. Böylece, en azından Osmanlı tarihiyle ilgili önemli eserleri olan Britanyalı'nın Türkiye'de bulunmayan bir biyografisi ilk olarak kaleme alınmıştır. Bu konuda, yazar hakkında Britanya'daki literatür taranmıştır. İkinci olarak yazarın Erzurum-İstanbul arasındaki gezi notları değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye tarihinin aydınlatılmasında yabancı, bilhassa batılı, seyyahların tanıtımına mütevazı bir katkı sunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: James Edward Alexander, Britanya, Türkiye, seyyah, Erzurum, İstanbul.

Abstract

Young British officer James Edward Alexander left from Iran in the autumn of 1826 after completing his first military mission in Burma and India and working short time as an attache under British Ambassador Macdonald Kinneir in Iran. He reached Erzurum on 2 October. After spending the night here, he made a journey that started on 3 October and ended on 16 October in Istanbul. Alexander who stayed in Istanbul for 4 days, by leaving here on 20 October and continued his journey through Bulgaria, Romania, Hungary, Austria, Germany and France and completed his journey in London on 26 December 1826. When he arrived in his country, he wrote a book titled *Travels From India to England* which describes both his military experiences in Burma, India and Iran and his return to Britain. This was also the first writing experience of the soldier, who had owned 14 works composing many volumes throughout his life. The author, who would later ascend to the rank of General in the British Army, also served as a member of the Royal Geographical Society and as an explorer, on behalf of his country. The author also witnessed the Ottoman

Russian War of 1828-1829 and the Crimean Wars. Apart from this first book, it is also possible to see the observations and notes of the Ottoman Empire in his other works. During his eighty-two-year life, he has held various posts on the continents of America and Oceania, as well as in Europe and Asia. He was involved in many important wars and discoveries on behalf of Britain. His works, including events and travels in his life, are a first hand source for his period.

In the first part of this study, a biography of the life and works of British soldier, traveler and author James Edward Alexander, who made observations about Ottoman history in the first half of the 19th century, is included. So, a biography of Briton who has at least important works of Ottoman history and did not exist in Turkey was written as the first. In this regard, the British literature about the author has been searched. Secondly, the travel notes of the author between Erzurum and Istanbul were evaluated. Thus, it is intended to be a modest contribution to the introducing of foreign, especially western travelers to illuminate the history of Turkey.

Keywords: James Edward Alexander, Britain, Turkey, traveller, Erzurum, Istanbul.

Giriş

Türkiye'nin kadim yollarının anlatılmış birçok hikâyesi var. Ancak yeni bulgular, yeni araştırmalar, dikkate alınmayan kaynaklar bu yolların anlatılacak daha birçok hikâyesinin bir yerlerde bulunmayı beklediğini kanıtlıyor. Anlatılmayı bekleyen bu hikâyelerin bir kısmı da bu ülkeyi asırlar öncesi ziyaret eden yabancı gezginlerin notları arasında gizli.

Seyyahlar, kendi ülkelerinden yola çıkıp binlerce kilometre uzaktaki bu topraklara gelirken bir rota izledi. Bu topraklardayken de kendilerine özgü amaçlarla sürekli notlar tuttu. Bu notların önemli bir kısmı dönemlerinde basıldı. James Edward Alexander da Britanya Krallığı adına görev yaptığı Hindistan ve İran'dan ülkesine dönüş yolunda 1826 Sonbaharında Türkiye'den geçti. Daha sonra Sir unvanı alacak, büyük bir kâşif olarak anılacak, eski ve yeni karalarda pek çok yerde asker ya da kâşif olarak önemli roller üstlenecek ve Britanya ordusunda orgeneralliğe kadar terfi edecek acemi bir askerin ülkesine dönüş yolculuğuydu bu aslında. Ne var ki bu acemi asker ve kâşif ülkesine döner dönmez 1827'de bu yolculuğun hikâyesini de

içeren *Travels From India to England* isimli kitabını yayımladı. Bu kitabın bir bölümünde de Erzurum'dan İstanbul'a kadar olan yolculuğuna yer verdi. Bu bölümde detaylı ve ön yargılı bir anlatımdan, alıntılamalardan uzak; bununla birlikte çarpıcı ve gerçekçi yorumlar ve gözlemlerle yol üzerinde bulunan Koyulhisar, Niksar, Tokat, Amasya, Bolu, İzmit gibi şehirler hakkında bilgiler verdi. Ayrıca 1826 senesinde Osmanlı topraklarında yaşanan bazı olaylara da özet bir biçimde ışık tuttu. Yazarın Türkiye'den geçtiği tarihlerde Erzincan'da yeni gerçekleşen bir depremin izlerine rastlaması, Tokat'ta 1826 yazında etkili olan ve neredeyse Tokat sonrası uzun bir yol boyu etkilerini gözleme fırsatı bulduğu bir veba salgınına şahit olması, Bolu'da İstanbul'un neredeyse üçte birini alt üst eden bir yangını haber alması, İzmit'te yeni kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın bazı unsurlarının ormanlara gizlenmesi gibi dönemin güncel olaylarından bahsetmesi ilginç ve dikkate değer bilgilerden bazılarıdır. Yazar, ayrıca yolculuğu boyunca bitkiler, hayvanlar, akarsular, coğrafi şekiller, yolların durumu, menziller hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Yazar, daha sonra 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlıların karşısında; 1855 senesinde Kırım Savaşı'nda Osmanlıların yanında askerî görevlerde de bulundu ve bu görevleriyle ilgili yazdığı kitaplarda da Osmanlı Devleti ve bazı toprakları hakkında önemli gözlemler aktardı. Şimdi, bu Britanyalı askerinin hayatını ve 1826'da Erzurum'dan İstanbul'a olan yolculuğunu anlatma zamanı.

1. James Edward Alexander: Hayatı ve Eserleri

İskoçyalı seyyah, kâşif, yazar ve Britanya ordusunda askerdir. Stirling'de 16 Ekim 1803 tarihinde dünyaya gelmiştir (Waterston ve Shearer, 2006: 12; Proceedings, 1888: 170). Westertonlu Sir James Edward Alexander olarak da anılmaktadır (Burke, 1879: 15). Clackmannanshire Powisli Edward Alexander ile onun ikinci karısı Stirling Belediye Başkanı John Glas'ın kızı Catherine Glas'ın en büyük oğludur (Dod, 1854: 87). Önceleri Baronet olan daha sonra Stirling Kontu olan Menstrieli William Alexander'ın soyundandır (Proceedings, 1888: 170). Ailesi, 1808 senesinde Stirling yakınlarındaki Powis House'u James Mayne'den 26500

pound karşılığında satın almıştır. Bankacı olan babası, 1827'de Stirling Bankacılık Şirketi'nin batmasıyla Powis House'u satmak zorunda kalmıştır. Eğitimini Edinburgh, Glasgow ve Sandhurst Kraliyet Askerî Koleji'nde almıştır. 1837'de Kraliyet Topçu Sınıfı'ndan Albay C. Mitchell'in kızı Marie Mitchell ile Cape Town'da evlenmiştir (Dod, 1854: 87). 1853 yılında, 1803'te Doğu Hindistan Şirketi'nden Dr. John Henderson tarafından yaptırılan Allan Köprüsü (Bridge of Allan)'ndeki Westerton House'u almıştır. Burada her Pazar gittiği Logie Kirk Kilisesi'nin en yaşlısı olmuştur. Wight Adası (Isle of Wight)'ndaki Ryde'de 2 Nisan 1885'te ölmüş, ancak memleketi Stirling'in doğusunda, Eski Logie Kilisesi'ne gömülmüştür. Ölümünden sonra mirasçıları Westerton House'u Edmund Pullar'a satmıştır. Hindistan, İran, Rusya, Amerika Kıtası, Afrika ve Yeni Zelanda'da askerî görevlerde bulunmuştur. 1868'de tümgeneral, 1877'de korgeneral ve 1881'de orgeneral rütbelerini almıştır. *Kleopatra'nın İğnesi* adlı dikilitaşın Thames Nehri kenarına dikilmesinde etkili olan kişidir (Waterston ve Shearer, 2006: 12).

1.1. Britanya Adına İlk Askerî Hizmetleri

Edinburgh, Glasgow ve Sandhurst'ta eğitim aldıktan sonra, daha sonra Madras Valisi olacak, akrabası Sir Thomas Munro'nun yardımıyla erken bir yaşta Hindistan'a gitmiştir. Burada 1820'de Britanya Ordusu'na dâhil edilen Doğu Hindistan Şirketi Ordusu'nda istihdam edilmiştir. Bir ara Madras Hafif Süvarilerine atanmış ve kısa bir süre sonra Madras valisi ve aynı zamanda akrabası Thomas Munro'nun yakın koruması olmuştur. Daha sonra Ocak 1825'te 13. Hafif Ejderhalar (Light Dragoons) Birliği'ne nakledilmiş ve gönüllü olarak Birmanya'ya giderek ilk Birmanya Savaşı'nda yer almıştır. Hindistan'dayken yalnız askerî görevlerde ve operasyonlarda bulunmakla kalmamış; aynı zamanda kendisini Doğu dillerini öğrenmeye adanmıştır. (Obituary, 1885: 343; Proceedings, 1888: 170).

Doğu Hindistan Şirketi'ndeki hizmetini tamamladıktan sonra 26 Kasım 1825'te Sir John Macdonald Kinneir'in altında İran elçiliğine askerî ateşe olarak atanmıştır. 1826 İran-Rus Savaşı sırasında İran'daydı ve burada İran ordusuyla beraber sahada Ruslara karşı görev alarak savaştaki bütün olaylara tanıklık

etmiştir. Savaş sonrası kendisine İran'a ait ikinci dereceden *Şir ü Hurşid* (Aslan ve Güneş) nişanı takdim edilmiştir (Proceedings, 1888: 170; wikisource). 1826 Sonbaharında İran'dan ayrılmış ve ülkesine dönmüştür. Hindistan'daki görevi, Birmanya Savaşı, İran'daki hizmeti ve Türkiye üzerinden Britanya'ya dönüş yolunda başından geçenleri 1827'de *Travels From India to England* başlıklı ilk kitabında yayımlamıştır (Alexander, 1827).

Resim 1. James Edward Alexander (1827)

Doğu dillerindeki yeterliliğinden dolayı İngiltere'ye dönüşünde kendisine Heylebury Koleji'nde profesörlük teklif edilmiş ancak bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun yerine Erkânıharp Koleji (Military Staff College)'nde son sınıfa katılmış; birinci sınıf diploma almış ve çok kısa bir süre sonra 16. Mızraklı Süvariler (16th Lancers) Birliğinde teğmenliğe terfi ettirilmiştir. Daha sonra, askerî çalışmalarını tamamlamak ve Sir Charles Paisley'in altında Kraliyet Mühendislerine (Royal Engineers) katılmak için bir yıl izin almıştır (Proceedings, 1888: 170). Bu zaman zarfında Doğu dillerinden ilk kitap çevirisini de yapmıştır. Bu kitap Hindistan'dan Fransa ve İngiltere'ye giden ilk Hintliye ait olması bakımından dikkat çeken bir eserdir (Trivedi, 2003: 169-177). Çevirisini yaptığı kitap Babür İmparatoru II. Alemşah'ın temsilcisi olarak Doğu Hindistan Şirketi tarafından Britanya'ya gönderilen

Mirzâ Şeyh İ'sâmüddin'e aitti. Bu kişinin seyahat notlarını *Vilayet-nâme* (Mirza Şeyh İ'sâmüddin, 1827) başlığıyla Farsçadan İngilizceye tercüme etti. Daha sonra eserin bir çevirisi de 2002'de *The Wonders of Vilayet* başlığıyla Keiser Haq tarafından yapılmıştır (Mirza Şeyh İ'sâmüddin, 2002).

1.2. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı James Edward Alexander

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, 1829 senesinde Rus General Diebistsch'in karargâhında bulunmuş; Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmış ve İran'a bir seyahat gerçekleştirmiştir (Obituary, 1885: 343). Bu hizmetin bitiminde ve İngiltere'ye dönüşü sırasında, başına istenmedik bir hadise gelmiştir. Sivastopol yoluyla bir Rus fırkateyninde ilerlerken, gemide görülen veba olayının bir sonucu olarak orada karantinaya alınmıştır. Limana şans eseri olarak, sonradan Baron unvanı alacak Kırım Savaşı sırasındaki filonun başkumandanlığını yapacak, o tarihlerde henüz bir yüzbaşı olan Edmund Lyons tarafından kumanda edilen, daha sonra Karadeniz'de seyrüsefer edecek olan H.M.S. "Blonde (Sarışın)" [gemisi] uğramıştır. Sadece Yüzbaşı Lyons'un, vatandaşı ile iletişim kurabilmesi için karantina istasyonuna inmesine izin verilmiştir. Blond'un ayrılışı üzerine Sir James Alexander, İngiliz Hükümeti'nin gizli ajanı olma şüphesiyle Rus makamları tarafından hemen tutuklanmıştır. İki ay boyunca Sivastopol'da diğer mahkûmlarla birlikte keyfi olarak hapiste tutulmuştur. Sonunda karakışta, muhafız eşliğinde St. Petersburg'a gönderilmiştir. Burada daha fazla sınırlandırma ve sert muameleye maruz kalmıştır. Sonunda, Britanya elçisinin araya girmesiyle, fakat uğradığı haksızlığa karşı Çar Nikola'dan şahsen aldığı küçük bir özür dışında, kendisine hiçbir tazminat ödenmeden serbest bırakılmıştır. İsveç ve Danimarka üzerinden İngiltere'ye geri dönmüş; Rusya ve Türkiye ile ilgili olarak sağladığı değerli bilgilerin, planların ve raporların tanınmasıyla, boştaki bir yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir (Proceedings, 1888: 170-171). James Edward Alexander 1829'da Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken yaşadıklarını, gördüğü yerleri *Travels Through Russia and Crimea* başlıklı iki ciltlik kitabında 1830'da yayımlamıştır (Alexander, 1830). Kitabında Hamburg'dan yola çıkıp San Petersburg'a varışını; Rusya'daki günlük yaşamdan

çeşitli sahneleri ve buradaki halkın karakterini ayrıntılı olarak işlemiştir. Alexander, Moskova'nın görülmeye değer yer ve anıtlarını betimledikten sonra Odessa'ya olan yolculuğunu anlatmıştır. Britanyalı asker, 1828-1829 Osmanlı Rus Harbi'nde deniz üzerinde gerçekleşen tüm olaylara şahit olmuştur. Edirne'de ordu karargâhında bulunmuş ve buradaki tarihî anıtlar ve şehir yaşamıyla ilgilenmiştir. Bir ay boyunca Sivastopol'da kalmış, ne var ki planlarında İstanbul'u ziyaret edip Mısır ve İtalya'ya ulaşmak varken bunu gerçekleştirememiştir. İskandinavya yolundan ülkesine dönmek zorunda kalmıştır Kitabının ikinci cildinde Sivastopol, Anapa, Varna, Sizebolu, Osmanlı Rumelisi, Navarin Olayı, Sultan İkinci Mahmud, 1828-1829 Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür (Alexander, 1830).

1.3. Bir Kâşif Olarak James Edward Alexander

1830-1831'de keşif maksadıyla Güney Amerika'yı ziyaret etmiş ve Essequibo ve Maza'ya iki gezi düzenlemiştir (Obituary, 1885: 343). Sir James, esasında, sömürge ofisi tarafından, (ABD) Dışişleri Bakanı'ndan illerin çeşitli valilerine hitaben yazılmış mektup ve itimatname belgesi olarak, Kuzey ve Güney Amerika'daki kölelik durumuna ilişkin önemli bir soruşturma komisyonunu idare etmek üzere seçilmiştir. Bu görevin tamamlanmasından sonra, Lordlar Kamarasında, Amerika'daki kölelik üzerine raporu sunulmuş ve büyük takdir toplamıştır (Proceedings, 1888: 171). James Edward Alexander Amerika ziyareti sırasında İngiliz Guyanası, Barbados, Tobago, Trinidad, Grenada, St. Vincents, Jamaika ve Küba'yı; ardından Missisipi boyunca Kanada ve Birleşik Devletlerin doğusunu ziyaret etmiştir. Alexander'ın Amerika'daki gezisi hakkında *The Court Journal* isimli bir yıllıkta şunlar yazılıdır: "Yüzbaşı Alexander, belki de şimdiye kadar var olan en hızlı seyyahtı. On iki ayda on altı bin kilometreden fazla yol kat etti. Bunun mümkün olması hiçbir şekilde tahmin edilemezdi." (The Court Journal, 1833: 332-333). Alexander, Amerika'daki izlenimlerini *Translantic Sketches* isimli bir kitapta toplamış ve bu kitap 1833'te İngiltere'de iki cilt (Alexander, 1833a) ve ABD'de tek cilt (Alexander, 1833b) halinde basılmıştır. Alexander'ın bu kitabı 2012 yılında Cambridge Üniversitesi tarafından İngiltere'deki iki ciltlik baskısı esas alınarak yeniden yayımlanmıştır (Alexander, 2012). Kitap, Amerika'nın tabiatına,

halklarına ve buradaki yerlilerin ve kölelerin geleneklerine dair dikkat çekici gözlemler sunar. Eser boyunca Alexander, okuyucuyu maceralarında yanına alır, ama aynı zamanda karşılaştığı köle toplulukları hakkında önemli yorumlarda bulunur.

Amerika dönüşü tam ücretle askerî görevine devam etmiş ve 42. Highlanders (İskoçyalılar) (Black Watch/Kara Gözcü) Birliği'ne yüzbaşı olarak katılmıştır. Bu alayla görev yaparken, Afrika'da keşifler yapmak için Kraliyet Coğrafya Kurumu tarafından davet edilmiş ve girişimci karakterine uygun bu görevi kolaylıkla kabul etmiştir. Ancak İngiliz keşif gezisinin ardından 1832'den 1834'e kadar Portekiz'deki İki Kardeşin Savaşı (War of The Two Brothers)'na tanık olmuştur. Kardeşlerden Don Miguel'e karşı alanda olmasıyla, daha fazla aktif hizmet görme ve keşif kuvvetine katılarak daha fazla coğrafi bilgi edinme fırsatı bulmuştur. Etkin hizmeti, yanında yer aldığı diğer kardeş Don Pedro'dan albay rütbesi alarak ödüllendirilmiştir (Proceedings, 1888: 171). Portekiz ve 1834 Savaşı'yla ilgili gözlem ve notlarını 1835 senesinde *Sketches in Portugal during the Civil War of 1834* başlıklı kitabında yayımlamıştır (Alexander, 1835). Bu eser İki Kardeş Savaşı hakkındaki önemli kaynaklardan birisidir.

Portekizli kardeşlerin savaşından sonra Afrika'nın batı kıyısındaki H.M.S "Thalia" gemisinde keşif görevine devam etmiş ve farklı yerleşimleri ziyaret etmiştir. Cape Town'a vardıklarında, Caffres/yerliler/zenciler ile savaşın başlaması yakındı ve keşifler için zaman hiç de uygun değildi. O da Sir Benjamin D'Urban altındaki sahadaki birliklere katıldı ve onun tarafından emir subayı yapıldı. Yerlilerle savaş yapıldığında tarihler 1835'i gösteriyordu. Thalia gemisi ile Batı Afrika'daki seyahatlerini, yerlilerle savaşı da içeren deneyim ve gözlemlerini 1837'de *Narrative of a Voyage of Observation among the Colonies of Western Africa, in the Flag-Ship Thalia; and of a Campaign in Kaffir-Land* başlıklı kitabında topladı (Alexander, 1837). Yerlilerle savaşın bitiminde, 1836-7'de Sir James Alexander, keşif görevine devam etmiş ve yalnızca yedi kişinin eşliğinde, o sırada Güney Afrika'da gezginlerin maruz kaldığı tehlikeler ve zorluklara göğüs gererek, Afrika'nın iç bölgelerine girmiştir. Bir yıl içerisinde 4000 mil yürümüş ve Büyük Namaquas (Namaklar-Güney Afrika,

Bostvana ve Namibya'da yaşayan bir etnik grup), Boshmans (Boşmanlar?/Bushman?) ve Hill Damaras (Dağ Damaraları-Namibya'da bir etnik grup) ülkeleri hakkında geniş bir rapor hazırlamıştır (Obituary, 1885: 343; Proceedings, 1888: 171-172). 1836-1837 yıllarında Afrika içlerine doğru yaptığı keşif seyahatlerini 1838 senesinde *Expedition of Discovery into the Interior of Africa* isimli iki ciltlik kitabında ölümsüzleştirdi (Alexander, 1838). Kurucuları arasında yer aldığı Kraliyet Coğrafya Topluluğu adına 8 Eylül 1836'da başlayıp 21 Eylül 1837'de son bulan şimdiki Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Namaqualand ve Namibya'daki Damaraland bölgelerini içeren bir seyahat yapmıştır. Bu keşif seyahati sırasında kaya örneklerini, nadir bulunan hayvanların postlarını, kuşların derilerini, silahlarını, Hereroların ve Namakların alet edevatlarını topladığı gibi bölgenin haritalarını çizmiş ve Herero diline ait kelimelerin ilk listesini yapmıştır. Daha sonra, Arrowsmith, onun verilerini kullanarak sefer kitabına eşlik eden bir harita çizmiştir. Orange Nehri'nin ağzındaki Alexander Körfezi, adını ondan almıştır.

Afrika'daki bu keşif hizmeti karşılığında şövalye unvanını elde etti (Obituary, 1885: 343). Sir James E. Alexander İngiltere'ye döndükten sonra, tahta çıkmasından sonra Kraliçe Victoria tarafından bizzat verilen ilk onur olmak üzere, Afrika'daki hizmetleri için şövalyelik onurunu aldı. Afrika'daki görevleri onu, geçici olarak yarı ücretle çalışmaya mecbur bırakmıştı; ancak kısa süre sonra 14. Alay'da bir yüzbaşı olarak tam ücretine döndü. İngiltere'de kaldığı bu süre zarfında önceki gezi ve savaş notlarından farklı bir çizgide bir biyografi eseri olarak *Life of Field Marshal, His Grace the Duke of Wellington* başlıklı iki ciltlik eserini 1839-40 yıllarında bastırıldı (Alexander, 1839-40). Bu kitapta Demir Dük olarak da tarihe geçen ve Britanya Başbakanlığı da yapan Wellington Dükü Arthur Wellesley (1769-1852)'in biyografisi, siyasi ve askerî kariyerinde yer alan olaylar 1835 senesine kadar etraflıca anlatılmıştır.

1.4. Amerika'da ve Kırım Savaşı'nda James Edward Alexander

1841-1855 yılları arasında Kuzey Amerika'da görev yaptı. Orada, Quebec'ten Halifax'a New Brunswick ve Kanada ormanları yoluyla askerî bir yol yapımında zorlu keşif ve araştırma görevini üstlenmesi istendi. 1844-45 yılları arasında bu zorlu görevde asistan kraliyet mühendisi olarak görev yaptı. Üstlenmeye davet edildiği bu zorlu hizmet için, o kadar meşgul olduğu hâlde, hafif bir ilave ödemenin ötesinde hiçbir terfi veya ödül almadı. Sir Benjamin D'Urban, Kanada'daki Britanya kuvvetlerinin komutanlığına atandığında, derhal, yeniden James Alexander'ı emir subayı olarak atadı. Sir Benjamin Montreal'de ölene kadar bu görevde kaldı. Benjamin'den sonra Kanada'daki kuvvetlerin komutanı olan Sir William Rowen tarafından tekrar kendisine emir subaylığı teklif edildi ve o seçkin subayın personeli olarak Kanada'da 5,5 yıl daha görev yaptı (Proceedings, 1888: 172). Amerika'da kaldığı süre zarfında İngiliz Kuzey Amerika'sında, New Brunswick Ormanlarında tam yedi yıl geçirmiş ve bu gezinin sonuçlarını 1849'da *L'Acadie; or Seven Years' Explorations in British North America* başlığıyla iki cilt hâlinde yayımlamıştır (Alexander, 1849).

Kırım Savaşı'nın patlak verdiği sırada binbaşı olarak alayına dönmüş; kısa bir süre sonra yarbay rütbesine terfi etmiştir. 1855'te Sivastopol Kuşatması'nda bulunmuş ve aldığı emirleri başarıyla yerine getirmiştir. Alayıyla önemli işler başarmıştır (Proceedings, 1888: 172). Kanada'daki günleri ve Kırım Savaşı sırasındaki gözlemlerini 1857'de basılan iki ciltlik *Passages in the Life of a Soldier, or, Military Service in the East and West* başlıklı kitabında toplamıştır. Kitabın ilk cildi ağırlıklı olarak Britanyalı askerin Kanada gözlemleri; ikinci cildi ise Kırım Savaşı sırasındaki günleri ve gördüklerini içermektedir (Alexander, 1857). Alexander, bu kitabından kısa bir zaman sonra 1860'ta yayımladığı *Salmon-Fishing in Canada by a Resident* başlıklı kitabında Kanada'da bir somon avcısının bilmesi gereken her şey hakkında basit bilgiler ve talimatlar vererek, nerede balık tutacağı, en iyi yem ve ekipman, Kanada balıkları ve daha fazlası hakkında basit bilgiler ve talimatlar sağlayan eksiksiz bir rehber

yayımlamıştır. Balıkçılık tarihi üzerine önemli bir eserdir (Alexander, 1860).

1.5. James Edward Alexander'ın Yeni Zelanda'daki Görevi-Britanya'ya Diğer Hizmetleri

Sir James Alexander daha sonra bir tabur komutanlığına atandı, ancak kısa süre içerisinde eski alayının 14. taburunu yükseltmek üzere seçildi. Bunu o kadar çabuk yaptı ve o kadar hızlı bir şekilde onları etkin bir duruma getirdi ki taburu sahada hizmete giren yeni iki taburdan ilki olmayı başardı. Taburunu bu şekilde yükselten Alexander, Maori Savaşı'nda bulunmak üzere 1862'de Yeni Zelanda'ydı. Burada bir süre Taranaki Eyaleti'nde ve Sir Duncan Cameron'un emri altında Waikato'nun önemli ileri karakollarında sorumluluk aldı. Maorilerle olan savaşlarla ilgili 1863'te *Incidents of the Last Maori War in New Zealand in 1860-1861* (Alexander, 1863a) adlı kitabını kaleme almıştır. Bu kitabı yayımladığı tarihlerde Victoria'dan Britanya'ya olan yolculuğunu içeren *The Albatross: Record of Voyage of the "Great Britain" Steam Ship from Victoria to England in 1862* isimli bir başka kitap da çıkarmıştır (Alexander, 1863b). Yeni Zelanda, yerliler, kültürleri ve Maorilerle olan savaş konu eden bir diğer kitabıysa *Bush Fighting Illustrated By Remarkable Actions and Incidents of The Maori War in New Zealand* adıyla 1873 senesinde basılmıştır (Alexander, 1873).

James Edward, 1868'de tümgeneral, 1877'de korgeneral ve emeklilik günlerinde 1881'de fahri olarak orgeneral rütbelerine terfi ettirildi. Yedi savaş madalyasına layık görüldü. Bunlardan en dikkate değer olanı Bath onuruydu (Proceedings, 1888: 173). Gerek aktif hizmet ve gerekse emeklilik yıllarında Britanya ordusunun çıkarları ve gelişimine, özellikle de ekipmanlarına ve bu objeleri gücünün sonuna kadar kullanmaya yönelik yorucu çabaları konusundaki derin ilgisi iyi bilinmektedir (Proceedings, 1888: 173).

Mısır Dikilitaşı'nın Thames Nehri kenarına taşınmasında rolü önemlidir (Proceedings, 1888: 173). Kleopatra'nın İğnesi olarak tanınan bu dikilitaşın Britanya'ya getirilmesi hakkında *Cleopatra's Needle, the Obelisk of Alexandria; its Acquisition and Removal to England* adlı kitabı 1877'de yayımlanmıştır (Alexander, 1879).

Yayımladığı 14 kitap dışında askerî, bilimsel ve sosyal başlıklı pek çok makale kaleme almıştır. (Proceedings, 1888: 173). Alexander, katıldığı savaş operasyonları ve gezileri sırasında uğradığı çeşitli yörelerin arkeolojik eserlerini betimlemiş ve aynı zamanda kişisel koleksiyonu için sikke, yazıt ve rölyef (kabartma) yontular derlemiştir.

Resim 2. James Edward Alexander (Yaşlılık Zamanı)

2. James Edward Alexander'ın Erzurum'dan İstanbul'a Yolculuğu

James Edward Alexander'ın 1826 yılında Erzurum'dan İstanbul'a kadarki yolculuğunu alıntıladığımız *Travels from India to England* başlıklı kitabı onun ilk eseridir ve 22-23 yaşındaki bir askerinin ilk deneyimlerini ve gezilerini konu almaktadır. Kitap Parbury ve Allen yayınları tarafından 1827 yılında Londra'da basılmıştır. Tamamı xv+301 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın girişinde yazarın bir portresine yer verilmiştir. Kitap iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda sekiz bölüm olup yazarın Birmanya ve

Hindistan'daki günleri ele alınmıştır (Alexander, 1827: 1-74). İkinci kısım ise İran ve Anadolu üzerinden ülkesine dönüş yolculuğuna ait 14 bölümü içermektedir (Alexander, 1827: 75-292). Bu kısımda ilk 12 bölüm İran'a ait gözlemleri içerirken 12. bölümde yazarın Tebriz, Nahcivan, Erivan yoluyla Kars'a; oradan da Erzurum'a gelişi üzerinde durulmaktadır. Kitabın 13. bölümü yazarın Erzurum'dan İstanbul'a olan yolculuğunu içermektedir (Alexander, 1827: 229-241). 14. Bölüm Avrupa Türkiye'si başlığını taşımakta olup yazarın İstanbul'dan ülkesine dönüş yolculuğunu anlatmaktadır (Alexander, 1827: 242-257). Bu bölümlerden sonra bir de değerlendirme faslı bulunmaktadır (Alexander, 1827: 258-259). *Appendix* kısmında Birmanya Savaşı'na ait bir kronoloji, 1826-1827 Rus-İran Savaşı'na ait bir neden sonuç özeti, son olarak da İran, Anadolu ve Avrupa Türkiye'sine ait bir seyahat rehberi bulunmaktadır (Alexander, 1827: 259-292; bk. Ekler). Kitabın sonunda yazarın 22 tane skeç tarzı çizimleri de kitaba eklenmiştir (Alexander, 1827: 293-301). Bu çizimlerden üçü Türklere aittir. 20. çizimde Ağrı Dağı, 21. çizimde Türk Posta Tatarı, 22. çizimdeyse Türk silahları vardır (Bk. Resimler). Kitapta 16 illüstrasyon bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Osmanlı askerlerine aittir (Alexander, 1827: 238; bk. Resimler).

Kitabın önsöz kısmında yazarın bu kitabı yazarken içerisinde bulunduğu koşullar etrafıca anlatılmıştır. Alexander'ın büyük bir dilemma (ikilem) içerisinde bulunduğu anlatılan önsözde, onun İngiltere'de yeterli süre bulunup kendisini biraz daha geliştirme ve eğitim alma imkânı olmadığı ve bunun diğer yazarlara nazaran bir dezavantaj teşkil ettiği, ama bu dezavantaja rağmen kendisinin aynı zamanda olaylara yerinde şahit olmak gibi bir avantaja erken bir yaşta sahip olduğu açıklanmıştır. Önsözde bu konuyla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

Bir genç yazar öz gücüne ve öngörülerine güvenmemekle birlikte içten içe yaptığı işin halk nezdinde kıymetsiz bir sonuç vermemesini umarak dünya karşısındaki ilk yolculuğuna başlamıştı. Bu eserin yazarı kendisini büyük bir dilemma içinde bulmuştur. Bu onun büyük ölçekli ilk edebi çabasıdır; İngiltere'de boş zamanı ve geniş imkânları olan yazarlara nazaran pek çok dezavantaj oluşturan şartlar altında çalıştığının farkında olarak İngiltere'den erken ayrılmış ve seçtiği iş bakımından da edebiyata

çok elverişli olmayan şartlar altında olmasına rağmen özellikle İran'da her seyyaha nasip olmayacak gözlemler yapabilmeyen tadını çıkarmıştır (Alexander, 1827: VII).

Kitabın önsözünde, yazarın özellikle İngiltere'nin İran elçiliğinde çalışması, yol boyunca geçtiği yerleri iyi tanıyan insanların kendisine eşlik etmesi, ayrıca Farsça gibi bir dili biliyor olmasının avantajları da vurgulanmıştır. Buna ek olarak, yazarın eserini eski seyyahlardan yararlanıp uzatmak, kendi yorumlarını uzun uzadıya aktarmak gibi yöntemler yerine daha çok gözlemlerine dayalı bir anlatıma yöneldiğinin altı çizilmiştir. Bu konuda önsözde şu ifadelerle rastlanmaktadır:

İngiliz elçiliğine bağlı olma ve ülkeyi iyi tanıyan yol arkadaşları olması şansına sahip olması göz ardı edilemez. Buna ek olarak Farsça dili ile olan tanışıklığı yerel insanlarla olan iletişimde yolculuğu boyunca yardımcısı olmuştu.

Yazar çalışmasını (işini) eski seyyahlardan vs. faydalanarak kolaylıkla uzatabilirdi fakat bunu yapmaktan özellikle kaçınmıştır. Yaşananlara kendi yorumundan ziyade diğerlerinin söylediklerini vermiş ve kendisi açısından genelde günlük rutinini anlatmakla yetinmiştir. Yazarın olaylar, tarih ve tarihi yerler ile ilgili olarak çok fazla yorum yapmayışı; buna karşın sadece gözlemlerini ve gözlemlendiği şeyleri yazdığını bilmek gerek (Alexander, 1827: VIII).

Önsözde yazarın seyahat notları dışında Ava (Innwa-Myanmar)'daki askerî operasyonun kronolojik bir sıralamasıyla Birmanya Savaşı'na değinmesi, Rus-İran Savaşı'na ilişkin sebep-sonuç tasarlamasının esere tarihî bir kıymet de verdiği belirtilir. Ayrıca eserin ikinci kısmı daha önemli gözüktüğü de ilk kısımda Birmanya İmparatorluğu ve tebaasına ilişkin gözlemlerin de en az o kadar önem arz ettiği dile getirilmiştir. Önsözde bu husus şu şekilde aktarılmıştır:

Appendixte (Ekler kısmında) yer verdiği Ava'daki askerî operasyonların kronolojik özeti bir nevi, arkadaşı Albay Snodgras'ın eksikliğini kapatma girişimiydi, kısa ve başarılı "anlatı" ile Burma Savaşı'na bir göz atmıştır. Eserde ayrıca Ruslar ve Farslar arasında yaşanan savaşın sebeplerini ve savaşın seyrini anlatır. Bu zaman dilimi ile ilgili anlatı özellikle gelecekte de kabul görecektir. Anlattığı ayrıntılar genelde beklenmedik kaynaklardan toplanmıştır. Yazarın oluşturduğu rota ilerleyen dönemlerde gelecek seyyahlar için de iyi bir örnek teşkil edecektir. Her ne kadar çalışmanın ikinci kısmı çalışmanın en önemli bölümü gibi

adedilse bile, yazar, Burma İmparatorluğu ve halkını anlattığı bölümlerin de aperatif niyetine dahi olsa kullanışlı olacağı kanaatindedir, zira bu bölüm de kitaplara atıf yoluyla değil birebir gerçek deneyimlerle yazılmıştır. Yazar tarafından çizilen illüstrasyonlar önde gelen sanatçılardan R. J. Lane'in gözetiminde yapılmıştır. Sonuç olarak; yazar eserini halkın içtenliğine sunup, olması mümkün hatalarının diğer yazarlara kıyasla tecrübesizliği dolayısıyla mazur görüleceğine ve hoşgörüle kabul edileceğine inanmaktadır (Alexander, 1827: IX-X).

James Edward 26 Nisan 1826'da Hindistan'ın Bombay kentindeki limandan başlayan İngiltere'ye geri dönüş yolculuğunda 2 Haziran'da Basra'ya varmış; Şiraz'a (İran) geçerek, Britanya elçisi Macdonald Kinneir'e askerî ateşe olarak atanmıştır. 1826 Sonbaharında ülkesine doğru yoluna devam etmiş ve 2 Ekim 1826'da Erzurum'a ulaşmıştır. Geceyi burada geçirdikten sonra İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir (Alexander, 1827: 215-228). James Edward Alexander Erzurum'dan İstanbul'a seyahati sırasında ilk olarak Erzurum Valisi'ni ziyareti ve Erzurum'dan ayrılışını ele almıştır. Daha sonra Fırat Nehri boyunca ilerleyişini, Aşkale'ye varışını, Karakulak'taki molayı kaleme almıştır. Yolculuğunun bu safhasından sonra İran ve Türkiye'deki menzil sistemini karşılaştırmıştır. Yol boyunca mola verdiği ve sarp bir bölge olduğu anlaşılan Şeytan Deresi'ni tasvir etmiştir. Son zamanlarda yaşanan bir depremi, Trabzon Vilayeti sınırlarından geçişini vurgulamıştır. Koyulhisar, Niksar ve Tokat'a doğru yolculuğunda Tokat'taki veba salgınına işaret etmiştir. Amasya'daki konaklamasında Eflaklı bir sürgün, dikkatini çekmiştir. Amasya'dan sonra Merzifon-Bolu-İzmit üzerinden İstanbul'a varışını dile getirmiştir.

Yazarın bu yolculuğu 1843'te başlangıç noktası Erzurum'dan bir sonraki menzil Aşkale'ye uzaklığı dokuz saat; son durak olan İstanbul'a uzaklığıysa 257 saat mesafedeydi. Aşkale'den bir sonraki durak Karakulak'a mesafe 16 saat; Karakulak-Kelkit (Çiftlik) arasındaki mesafeyse 12 saattir. Kelkit'ten sonra Şiran 6; Şiran-Karahisar arası 16 saattir. Karahisar'dan sonra Hacı Murad, Tilemse (Tokat Reşadiye yakınları); Niksar, Tokat, Amasya, Merzifon, Hacıköy, Osmançık, Tosya, Koçhisar, Karacaviran, Karacalar, Çerkeş, Hamamlı, Gerede, Bolu, Düzce, Hendek, Sapanca ve İzmit menzilleri o tarihlerde kullanılan ana yol güzergâhını

oluşturmaktaydı. Bu yol Osmanlı Devleti'nde Erzurum'dan Niksar'a kadar Anadolu'da orta kol olarak bilinen İstanbul-Erzurum ile Tokat'tan İstanbul'a kadar Anadolu'da sol kol olarak bilinen Üsküdar-Bağdat yolu üzerinde çizilmiş bir rotaydı (Halaçoğlu, 2002: 69-94). Yazar, bu yolculuğu içeren kısma şu başlığı atmıştır:

Paşa'yı Ziyaret-Erzurum'dan Ayrılış-Fırat'ı Geçmek-Aşkale-Karakulak-İran ve Türkiye'de Posta-Şeytan Vadisi [Sheitan Dere]-Son Deprem-Sainla-Trabzon Paşalığı Sınırlarına Giriş-Koyulhisar-Afun-Niksar-Almus-Tokat, Veba Şehri-Amasya-Eflaklı Sürgün-Merzifon-Dowlut-Osmancık-Tosya-Karacalar-Bolu-Izmit-İstanbul'a Varış (Alexander, 1827: 229).

2.1. Erzurum Valisi'yle Görüşme, Erzurum'dan Ayrılış ve Aşkale'ye Varış-Fırat Nehri'nin Eşlik Ettiği Bir Yolculuk

Bir önceki gece Erzurum'da konaklayan Alexander, ertesi sabah 3 Ekim'de Doktor Bekey ve bir Ermeni tüccarın Fransızca konuşmalarını duyarak uyandığını belirtmiştir. Erzurum Valisi'nin idari sahasını açıkladıktan sonra Vali'yle yaptığı görüşmeyi anlatmıştır. Erzurum Valisi'nin daha önce Osmanlı dış işlerinde görev yapmış; mahkeme soruşturması sebebiyle görevden alınmış Alli Paşa isminde birisi olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte, yazar Erzurum Valisi'nin adını eserinde tam olarak telaffuz edememiştir. Alli Paşa dediği Erzurum Valisi Galip Said Mehmed Paşa'dır. 1763 senesinde dünyaya gelen Galip Mehmed Paşa ile ilgili yazarın verdiği diğer bilgiler doğrudur. Zira, kendisi Osmanlı hariciyesinde önemli görevlerde bulunmuş; 1806, 1808 ve 1814 tarihlerinde üç defa reisülküttap; 1823'te sadrazamlık yapmış; gerçekten de hakkındaki bir sürgün kararından sonra 1824-1829 tarihleri arasında Erzurum Valisi, başka bir deyişle Şark Seraskeri olmuştur (Mehmed Süreyya, 1996: 544). Erzurum'u kalabalık ve içerisinde 100.000 nüfus barındıran bir şehir olarak nitelemiştir. Erzurum'dan öğle saatlerinde ayrılan seyyah, yanında arkadaşı ve tatar da olduğu halde 30 mili dokuz saatte kat ederek Aşkale'ye ulaşmıştır. Aşkale'ye olan yolculuğu esnasında gün boyu yağmur yağmasından bahsetmiştir. Ayrıca Fırat Nehri'nden geçtiklerinden söz etmiştir. Buradaki Fırat Nehri'nden kastedilen Fırat'ın kollarından *Karasu* olmalıdır. Tatarın ironik durumundan; komik durumuna karşı ulaştıkları menzil-hanede ona gösterilen ilgiden;

onun gördüğü ilgiye karşın kendilerine yapılan imansız muamelesinden söz etmiştir. Bunlardan bahsederken Türklerin gayrimüslimlere ve Avrupalılara bakış açısına dair izlenimlerini dile getirmiştir. Yazar seyahat notları içerisinde yer yer dikkatini çeken Türkçe kelimeleri kullanmaktan kaçınmamıştır. Örneğin Erzurum-Aşkale arasındaki mesafeyi İngiliz ölçüsü olarak 30 mil olarak belirtirken Türklerin mesafeler için kullandığı saati de *saut* şeklinde vermiş ve iki merkez arasındaki dokuz saati vurgulamıştır. Aşkale'yi *Askalar* şeklinde telaffuz etmiştir. Tatarın yanında bulunan posta sürücülerini *soorages (postillions)* şeklinde ifade eden yazar, tatarın sürücülerini zaman zaman hızlarını azaltması konusunda uyarmasını *yawash (yavaş)* şeklinde yazmıştır. Ayrıca tatarın tütün içmesini anlatırken Osmanlıların duhan çubuğu dediği tütün içilen çubuğu *chebook* şeklinde kaydetmiştir. Menzilhaneyi *munzil (post-house)* şeklinde notlarına kaydeden Britanyalı asker, menzilhanede kendilerinin karşılanmasındaki soğuk havayı aktarırken kendilerine söylenen hoş geldin ifadesini hem Türkçesi *khoosh geldee* hem de İngilizcesi ile belirtmiş; benzer şekilde kendileri hakkındaki gâvurlar betimlemesini *giours (infidels)* olarak Türkçe ve İngilizcesiyle aktarmıştır. Britanyalı seyyah Erzurum'dan Aşkale'ye olan yolculuğunu şu cümlelerle dile getirmiştir.

Ertesi sabah, yoğun bir peynir kokusu ve iki adamın Fransızca konuşması sebebiyle deliksiz uykumdan uyandım. Bir tanesi kendisinin *Doktor Bekey* olduğunu söyleyen Türk kostümleri giymiş olan kültürlü görünen birisiydi. Diğeriyse bize peynir ve hediye kurabiye getiren *İstanbul'dan Ermeni* bir tüccardı. *Erzurum'un Paşa ve Seraskeri (Kars, Van, Muş, Ahıska ve Bayezid'in bütün askerî birliklerinin kumandanı olduğu için Serasker general anlamına gelmektedir, Paşalar da bu Seraskere bağlıdır.)* bizi görmek istedi ama arkadaşım yolculuk yüzünden rahatsız olduğunu söyledi. Daha sonra Paşa bize cevap verdi ve muhtemelen yarın tam anlamıyla iyileşmiş olacağımızı ve onu beklememizi söyledi. Bir günlük gecikme bize uymadığı için, bizim için ayarlanan atlara bindik ve sarayın bahçesine girdik ve Paşa'ya götürüldük. Paşa, saygı duyulması bir görüntüsü olan naif bir çehreye sahip yaşlı bir adamdı. Daha öncesinde *Reis Efendi* ya da diğer bir deyişle dışişlerinden sorumlu bakanmış fakat mahkeme soruşturması nedeniyle bu görevden alınmış. Adı *Alli Paşa*. Kendisi ve doktoru, gün içinde onlarla kalacak olmamızdan bir hayli endişeliydiler. Paşa, yanımıza bir koruma almamızda

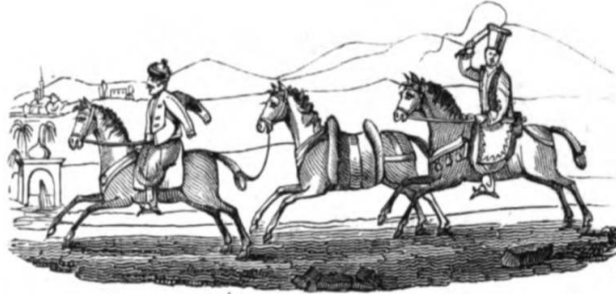
ısrarcıydı. Fakat *Delibaş*'tan o kadar sıkılmıştık ki teklifini kibarca reddetmiştik. Saraydan çıktıktan ve pasaportlarımız verildikten sonra, bu kalabalık (tahminime göre, yüz bin kişi barındıran) şehirden öğle saatlerinde ayrıldık ve *tatar* ile dokuz saat ya da otuz mil kadar *Aşkale*'ye doğru yürüdük. Tüm gün boyunca yağmur yağdı. Nemli havadan mıdır yoksa tatarın çok içmişliğinden midir bilinmez, kendisi yol boyunca uyudu. Tütün içmeye çalıştı ama elindeki çubuğu yere düştü ve kafasından uzanan tatar başlığıyla kafasını komikçe salladı. *Sürücüler* ya da *postilyonlara* sürekli olarak "*Yavaş, yavaş!*" diye bağıryordu. Sonunda atı onu sürükledi, ikisi birlikte çamura düştü ve üzerindeki kırmızı kıyafeti çok fena kirlendi. Bu kaza onu sığ bir yerden *Fırat Nehri*'ni geçene, yani menzilde yolculuk bitene kadar, ayık, üşümüş, ıslak ve aç bıraktı. Menzil-hanedeki insanların tatarı gösterdiği ilgiyi izlemek oldukça gülünçtü. İnsanlar dışarı çıktı. Tatarı attan aldılar, menzil-haneye taşıdılar. Çizmelerini çıkardılar ve ısınması için ateşin yanına oturtular. Bize gözlerinin ucuyla baktılar. Bizim de attan olabildiğince hızlı inmemiz için gerekli süreyi tanıdılar ve sonra tatarı umursamaz bir şekilde bizim gibi gâvurlar (*imansızlar*)la ne işi olduğunu sordular. Genelde Türklerin daha aşağı sınıfları Hristiyanların diğer her milletten olanını küçümserler. Avrupalılara karşı ise o kadar da küstahça kaba değiller. Sadece gönülsüz bir "Hoş geldin!" derler ama onlara çok da misafirperver davranmazlar. Suratımdaki örtünün kaldırılıp lambayla suratımı inceleyen birileri yüzünden sık sık uyandırılıyordum. Bu gece de, aynı şekilde bir serseri tarafından uyandırıldım. Kendisi altımda kalmış olan kendi pelerininin almak için üzerime ıslak başka bir pelerin fırlatmıştı. Zannımca, uysal bir şekilde, ödleğ bir Ermeni gibi, buna göz yumacağımı sandı fakat tam tersini yaptım ve hızlıca yanımdan uzaklaştı (Alexander, 1827: 229-231).

2.2. Aşkale'den Niksar'a-Yeni Gerçekleşmiş Bir Depremın İzleri-Kıskanılmalı Topraklardaki Yolculuk

Aşkale'den 4 Ekim'de ayrılan James Edward Alexander'ın ilk durağı buraya 64 mil uzaktaki Karakulak menziliydi. Seyyah, yolculuğun bu safhasında tatarın hızlı gitme konusundaki ısrarına değindikten sonra İran'daki posta sistemi ile Osmanlı posta sistemini karşılaştırmaya girişmiştir. İran'daki çapar-hane sistemindeki çaparı atlarının kötülüğüne işaret eden yazar; atların bu kötülüğü yüzünden İran'daki yolculuğun yavaş geçmesinden şikâyet etmiştir. Çapar-hane sistemini anlatırken Farsçadaki kelimeyi İngilizce telaffuzu *chup-paree* şeklinde belirtmiştir. İran'daki sistemin kötülüğünü devletin politikalarına bağlayan

Alexander, İran'da bu sistem için ayrılan ödeneğin çok az olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca posta sürücülerine, yazarın tabiriyle postilyonlara yalnız bir hediye verildiği, bunun dışında kendilerine bir ödeme yapılmadığını belirterek bunun da İran'daki posta sistemini olumsuz etkileyen ikinci bir faktör olduğu üzerinde durmuştur. İran'daki posta sisteminin açmazlarından sonra sözü Türkiye'deki sisteme getiren İskoç asker, Türkiye'de menzil-hanelerden temin edilen her at için yolculardan, saat başı bir ücret talep edildiği ve saat ücretinin otuz para olduğunu dile getirip atların İran'dakilerden daha görkemli olduğunu altını çizmiştir. Atların iki menzil arasında değiştirildiğini de açıklayan yazar atlar için ödenen paranın çok da fazla olmadığını söylemiştir. Yazarın İran ve Osmanlı posta sistemini karşılaştırdığı kitabındaki kısımlar şu şekildedir:

Ayın 4'ünde 64 mil uzaktaki *Karakulak* [Karakulukh]'a doğru yola koyulduk. Tatar, yola çıkar çıkmaz, şimdi hızlı gitme niyetinde olduğunu söyledi. Aslında öyle olmasa da onu geciktireceğimizden korkuyordu. Bu kadar acele içinde birini, daha önce görmemiştim. Arazide ilerlemek konusunda arkadaşımın çok daha endişeliydi. *Çaparî* atlarının kötülüğü yüzünden İran'da çok fazla mesafe kaydedememiştik. İran'daki posta yöneticileri, devletten çok az bir ödenek alıyorlardı. Bu küçük taahhüt de onların iyi atlara sahip olma şansını ellerinden alıyordu. İran'da posta göndermek için postilyonlara yalnız ufak bir hediye dışında başka bir ödeme yapılmıyordu: Türkiye'de ise her at için saat başına otuz para ödeniyordu ve atlar muhteşemdi. Bu atlar iki menzil arasında koşuyor ve dörtmala gidiyordu. Bir Türk kuruşu kırk para idi, yirmi yedi kuruş bir dukaydı ki bu neredeyse on şilin ediyor. Bu yüzden Türkiye'de *menzil-hane* sisteminde her bir at için ödenen para bir milde bir peniden çok az fazla ediyor (Alexander, 1827: 231).

Resim 3. Türk Posta Sürücüsü (Tatar) (Alexander, 1827: 300)

Yazar, İran ve Osmanlı Devleti'ndeki posta sistemini karşılaştırdıktan sonra Aşkale'den Karakulak'a doğru olan yolculuğunu anlatmaya devam etmiştir. Bir önceki gün olduğu gibi o gün de sürekli yağan yağmurdan bahseden ve yukarıdaki satırlarda Osmanlı menzil-hane sistemini öven yazar, bu defa beraber ilerledikleri dört kişilik grupta kendisine en kötü atın verilmesini ironik bir şekilde anlatmış; bu durumun kendisinin gâvur olmasından kaynaklanabileceği olasılığı üzerinde durmuştur. Dört kişilik gruplarında en iyi atların Tatar ve hizmetlide, en kötüsünün ise kendinde olduğundan yakınmıştır. Karakulak menziline doğru yolu yarıladıklarında Şeytan Dere adı verilen bir vadiye geldiklerini aktaran James Edward, bu vadinin korkunç yapısına değinmiş; burada bir kervansaray ve muhafızın varlığına işaret etmiştir. Yazarın anlattıklarına bakılırsa, Şeytan Dere'deki kervansaray yol güvenliğinin sağlandığı bir derbent vazifesi görmekteydi. Yazar Şeytan Dere Vadisi'nden çıkarken yakın zamanda gerçekleştiğini düşündüğü bir depremin izlerine rastlamıştır. Gördüğü manzara içerisinde zemininden kopan kayalar, çalılarla karışan taş parçaları depremin başlıca izleriydi. Alexander, daha sonra, yolda gördüğü bitki ve hayvan türlerini de sıkça tasvire koyulmuştur. Vadinin yanından geçerken Cape türünden olduğunu belirttiği koyun sürülerinin ve adi ardıç ağaçlarının yanından geçtiklerini söylemiştir. Geçtikleri yol boyunca ormanlık alanlardaki kızıl geyikler, kara ayılar, dağ keçileri ve koyunları da söylediklerine eklemiştir. Karakulak'taki menzile vardıklarında sırlıklam olduklarını belirten seyyah, buradaki menzil-hanede ısınmamaktan şikâyet etmiş; bir evde kalma ihtimalinin çok daha iyi bir seçenek olup olmayacağını sorgulamıştır. Yazar, Karakulak'a doğru yolculuğunu ve buraya varışını aşağıdaki cümlelerle aktarmıştır:

Hafif bir rüzgâr esintisi eşliğinde söğütlerle kaplı küçük bir vadi içerisinden Fırat kıyısı boyunca birkaç mil gittik. Bütün gün yağmur yağdı. Her zamanki gibi gruptaki en kötü atı ben almıştım, genç bir "gâvur" için en uygun olanın bu olduğunu düşünmüş olabileceklerini tahmin ediyorum. Bunun bedeli mahfuzlarımdaki daha fazla kandı. Diğerleri atlarını koşturup bana uzaktan hadi hadi diye seslenirken benim üç ayağımı kullanan zavallı bir hayvanın üstünde gitmemden daha sinir bozucu ne olabilir ki? Grupta bir Midilli olsaydı, eminim ki onu ben alırdım. Menzil

boyunca yirmi kez tökezleyen bir at olsaydı kesin bana düşerdi. Ufak tefek yapılı birisi olmam ya da bana pay edilen sığır etinin beni menzilin sonuna kadar asla götürmeyecek olması bir şanslı ama bacak boyum hayvan için uygun değildi ve arada korkunç bir şekilde sıçramama neden oluyordu. Tatar, şüphesiz, en iyi ata sahipti, sonra tahsildar olmasından dolayı hizmetli, sonra arkadaşım, en sonda ise şanssız ben (Alexander, 1827: 231-232).

Menzildeki yolu yarıladıktan sonra, ünü oldukça kötü olan Şeytan Dere/Sheitan Dura (Şeytanın Vadisi) denen bir yerden geçerken yolcuları korumak için bir derbentin bulunduğu bir kervansarayaya geldik. Bu koruyucu yapı korku vadisine doğru korkunç bir yükseklikte inşa edilmişti. Aşağısındaki nehirden dik açılarla yükselmekteydi. Derince bir vadiydi. Tabanında beyaz kum taşından kayalar olan, kenarları çalılarla kaplı erozyona uğramış bir dağa karışan kayanın altından aniden fırlayan uzun silahlı iki korkunç adamı gördüğümüzde yavaş yavaş vadiye doğru iniyorduk. Elimi bir tabancanın dipçiğine götürdüm fakat onlar önümüzden aceleyle gidip bize doğru yolu gösterdiler. Şeytan Dere'den biraz uzakta mavimsi tüften bir araziden geçtik. Arazi yakın zamanda gerçekleşen bir depremde parçalanmış ve her yöne dağılmış durumdaydı. Büyük kayalar zeminlerinden kaymıştı ve çalılarla taşlar karmakarışık yığınlar şeklinde uzanıyordu. Ardıç (*Juniperus communis*) ağaçlarıyla ve nemli killi toprakta yetişen porsuk ağaçlarıyla örtülü yemyeşil tepelerde otlanan hatırı sayılır *cape* cinsi koyun sürülerinin yanından geçtik (Alexander, 1827: 232).

Bu alanda çok fazla sayıda geyik bulunuyordu, özellikle kızıl geyikler (*cervuselaphus*), ve ormanlarda bolca kara ayılar. Dağ keçileri ve vahşi koyunlar da tepeler arasında buluşuyorlardı (Alexander, 1827: 232-233).

Yağmurdan sırlıslık olmuş tertemiz bir menzil-hane/post-house ulaştığımız fakat bütün gece kendimizi içerisinde ılık tutamadık. Daha yakın ve derme çatma bir yeri tercih mi ederdim diye sorgulamaya başlamıştım (Alexander, 1827: 233).

Karakulak'ta dinlendikten sonra isim belirtmeksizin içinden geçtikleri ormanlık bir kazadan bahseden James Edward, kazanın görünümünü zengin halılarına benzetmiştir. Buradaki ormanlık ona Sonbaharı hatırlatmış gözükmektedir. Yazar gördüğü bu manzara karşısında ormanda bulunan koyu yeşil köknar, ardıç, porsuk, elma, armut ve saçlı meşe ağaçlarını tasvire koyulmuştur. Anadolu'ya özgü bir ağaç olan ve aynı zamanda Türk meşesi diye bilinen ağaç türüne ise bilhassa değinmiştir. Bu ağaçların palamudunun İstanbul, Ege adaları, Suriye ve İran'a genişleyen

alışverişinden söz etmiştir. Geçtiği bu yerlerde köylerde gördüğü ahşap evler ve bunların balçıkla sıvalı oluşunu kendi dilinden aktarmıştır. Anlattıklarına bakılırsa ismini vermediği bu kaza sınırlarındaki köylerde minareler bile tahtaydı. Geçtiği bu yerlerdeki manzara hoşuna gitmiş; Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki bu topraklarını İran'la kıyaslamış; İran'ı verimsiz ve korkutucu bir düzlük olarak nitelerken Anadolu'nun bir tablo içerisindeki bahçeye benzediğini dile getirmiştir. Türklerin kıskanılmalı topraklara sahip olduğunu belirtmeden de geçememiştir. Yazar ve arkadaşının, Karakulak'tan sonraki yolculukları oldukça hızlı geçmiş ve Seinla'da konaklamışlardı. Yazarın Seinla olarak telaffuz ettiği yerin Osmanlı belgelerinde *Serhin* olarak anılan han olma ihtimali vardır. Tarihi belgeler Aşkale ile Karakulak arasında Serhin (Şuyud) Hanı isimli bir hanın varlığından söz etmektedir. Bu hanın Birgod Hanı ile aynı olup olmadığına dair tartışmalar da bulunmaktadır (Gündoğdu, 1991: 289). Ne var ki, biz bu durumdan emin olamadığımız için yazarın telaffuzunu korumayı tercih ettik. Alexander, bu tip yolculuklara pek alışkın olmadığını, süt ve ekmeğe dayalı bir diyet izlediğini, baş ağrısı çektiğini de sözlerine eklemiştir. Yazarın böyle bir diyet izlemesindeki neden, birçok İngiliz seyyahta da görüldüğü gibi koyun pırzolası yiyememesiydi. Yazar, Karakulak'tan Seinla'ya olan yolcuğunu ve bu yolculuğa ilişkin gözlemlerini şu cümlelerle aktarmıştır:

Ertesi gün içinden geçtiğimiz ormanlık kaza zengin halılara benziyordu. Ormanların her renk tonuyla çeşitlendiği bir zamanda yaprakların dökülmesinden hemen önce yılın en güzel mevsimi olan sonbahardaydık. Koyu yeşil köknarlar, ardıçlar ve porsuk ağaçlarıyla kaplı olan bu yer yaban elma ve armut ağaçları ve saçlı meşe ağacı türündeki meşe ağaçlarıyla doluydu. Bu tür ağaçların (saçlı meşe/Türk meşesi) kökeni Anadolu'ya dayanmaktadır. Bu ağaçlardan elde edilen meşe palamutlarının (genç dalların sürgünleri sıkça palamutla kaplıydı) ticareti İstanbul Boğazı'ndan başlayıp, takımadaların kıyıları boyunca uzanır Suriye'den geçer, İran'a kadar uzanır. Köydeki evler kütüklerden oluşuyordu, aralıkları da çamurla kapatılmıştı. Çatılar düz, minareleri tahtaydı. Verimsiz ve korkutucu bir düzlüğü olan İran topraklarına nazaran bu ülke adeta bir tablo, güzelce ekilmiş, biçilmiş bir bahçe gibiydi. Türkler kıskanılmalı topraklara sahiplerdi (Alexander, 1827: 233).

O kadar hızlı gidiyorduk ki, tatar tamamen yoruldu ve ondan ayrılmak zorunda kaldık. 72 mil ötede Seinla'da konakladık. Yol arkadaşım tatar ile birlikte çarâf yolculuklara alışkındı. Benim ise bu türden yaptığım ilk yolculuktu ve şiddetli baş ağrımın da bağlayabileceğim tek nedeni sadık olduğum diyetimdi. Tebriz'den ayrıldığımızdan beri ne et yedim ne de süt dışında herhangi bir sıvı tükettim -ki sütü de en son içtiğimde bir hayli fazla içmiştim. Yani sadece ekmek ve süte dayalı bir diyetle idare ediyordum. Bu rotayı izleyen birkaç İngiliz açlıktan öldüklerinden şikâyet ediyorlardı ki bu sanırım her seferinde biftek veya koyun pizvolası yiyemiyor olduklarından olsa gerek. Böyle hızlı yolculuklarda genellikle hızlı şekilde yemek yiyorsanız, hızlı sindirilebilen şeyler tüketmek en iyisi (Alexander, 1827: 233-234).

James Edward Alexander Seinla'dan ayrıldıktan sonra Erzurum Vilayet sınırlarından ayrılıp Trabzon Vilayet sınırlarına geçtiğini dile getirmiştir. Yol kenarında gördüğü elma, armut ağaçları ve bunları yiyen mandaları aktarmıştır. En çok gördüğü şey ise sık sık karşısına çıkan siyah böğürtlenlerdir. Gördüğü tek kuş türünün saksâğan olduğunu dile getiren yazar, Anadolu'da yabancı hayvan yaşamının oldukça az olmasına işaret etmiştir. Bunun bir nedeninin yaklaşan kış mevsimi olabileceğini de sözlerine eklemiştir. Türkiye'deki vahşi yaşamın ve kuşların azlığını Hindistan'la mukayese etmiş; Türkiye'de yapraklar canlı olduğu halde Hindistan'ın güvercin ve kumrularla dolu ormanlarıyla kıyaslanamayacağını işaret etmiştir. Seinla'dan 72 mil sonra Koyulhisar'a ulaşan James Edward, burayı dört başı mamur, dik bir yamacın altında kurulu ve tepesinde de kale olan bir yerleşim olarak tarif etmiştir. Kasabanın küçük-büyük köylerle, içerisinde kavak, defne ve ceviz ağacı dolu bahçelerle çevrili olduğunu dile getiren yazar, burada şarap üretiminin olduğunu da sözlerine eklemiştir. Burada insanları da gözlemlene fırsatı bulan yazar, Koyulhisar'daki insanların açık tenli ve açık renkli saçlı olduklarına değinmiştir. Yazarı, burada, insanları tasvire yönelten husus, belki de, o ana kadar gördüğü esmer tenli insanlardan farklı bir görüntü gözlemlemesinden kaynaklanmıştır. Koyulhisar'da Alexander'ın dikkatini çeken bir nokta da bu kasaba ve çevresindeki çeşmeler ile yabancı tavşan ve kekliklerin çokluğu olmuştur. Burada tavşan avlayan insanlara da denk gelen yazar, biraz önyargılı bir biçimde, Türkler için bu durumun onlardan beklenmeyecek bir çaba olduğunu açıklamıştır. Yazarın

Koyulhisar'a doğru yolculuğu onun cümleleriyle şu şekilde olmuştur:

İlerledikçe ülke daha da güzelleşiyordu. Erzurum'daki paşalıktan şimdi ayrıldık ve Trabzon'a geçtik. Yol kenarları elma ve armut ağaçlarıyla çevriliydi ve ağaçların altı meyvelerle doluydu, hâliyle mandalar da bunun tadını çıkarıyordu. Adım başı kırmızı ve siyah böğürtlenler vardı ve saksaganlar da görülebilen tek kuşlardı. Anadolu'da yabani hayvan yaşamı inanılmaz derecede azdı. Tek bir öten kuşun bile olmadığı çalılıklar sessizdi; hatta uçan bir sineğin uğultusu bile nadiren duyulurdu. Bunu açıklamam imkânsız. Belki de sebep kışın sertliğidir. Yapraklar canlı olduğu hâlde Hindistan'ın güvercin ve kumru sesleriyle dolu olan ormanlarıyla uzaktan yakından alakası yoktu (Alexander, 1827: 234).

72 mil sonra, görkemli ve dört başı mamur dik bir yamacın altında olan ve tepesinde de kale bulunan Koyulhisar'a vardık. Kasaba küçüklü büyüklü köylerle ve kavaklar, defneler ve ceviz ağaçlarıyla dolu bahçelerle çevriliydi. Burada büyük çaplı olarak şarap da üretiliyordu. İnsanlar açık tenli ve sağlıklı bir görünüşe sahipti. Açık renkli saç oldukça yaygındı, çocukların çoğunun saçlarıysa bukleli ve yanakları al aldı. Bu pek hoş kasabanın içerisinde ve çevresinde sonsuz sayıda çeşme vardı. Yabani tavşanlar ve keklikler bol miktarda bulunmaktaydı. Bazı avcıların da tazılarıyla tavşan kovaladıklarını gördük -Türkler için hayli bir fiziksel çaba- (Alexander, 1827: 234-235).

Yazar, Koyulhisar'dan Ekim ayının 7'sinde ayrılmış; başlangıç noktası suların oldukça kabarık olduğu derin Kelkit Nehrinin yanında uzanan tehlikeli yollardan geçmiş ve 72 mil sonra Afun diye bir köyde gecelemiştir. Ayın 7'sindeki yorucu yolculuktan sonra Afun köyünden 8'inde ayrılan James Edward Alexander, bu günkü yolculuktan oldukça memnun kalmıştır. Yol boyunca kayalık bir araziden geçtiğini işaret eden yazar, yabani üzümler ile çit sarmaşığı türünden bitkilerin varlığına şahit olmuştur. Bir tepeden aşağıya doğru inerken de İngiltere'de bulunan meşe, karaağaç, gürgen, çınar, dişbudak ile muşmula, elma ve armut ağaçlarını gözlemlene fırsatı yakalamıştır. Bununla birlikte, yazar İngiltere ile bazı benzerlikler bulmasının yanında bir farklılığı da yakalamıştır. İlk defa gördüğü, İngilizce karşılık bulamadığı için Farsçısıyla doğrudan kitabına aktardığı zoğal (kızılcık) meyvesini ipek bir kalp görünümünde olan bir kiraz türüne benzetmiştir. Ayrıca bu meyvenin reçel ve marmelatının da yapıldığının altını

çizmiştir. Yol boyunca gördüğü palamutlardan toplamayı da ihmal etmeyen yazar, gördüğü diğer bitkiler arasında eğrelti otu, safran, çuha çiçeği ve menekşeleri sıralamıştır. Niksar kasabasına ulaştığında buradaki evlerin Ava'daki gibi tabanlarının fayansla kaplı, üç-dört katlı ahşap evler olduğuna ve evler içinde çok sayıda ailelerin yaşadığına dikkati çekmiştir. Niksar'ın, şu ana kadar Türkiye'de gördüğü yerleşimlerin en sağlıksız olanı olduğuna değinmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla burada veba salgını olmalıydı. Yazarın belirttiğine göre, buradaki insanların suratları solgundu ve hasta gibi görünmekteydiler. Alexander'ın Koyulhisar'dan Niksar'a olan yolculuğuna dair gözlemleri kendi ifadeleriyle şöyledir:

Ertesi gün menzilin ilk kısmı için çok kabarık ve derin olan nehrin dağlık ve tehlikeli yollarından geçtik. Çoğu yerde yoğun çam ormanlarının olduğu yerlerden geçtik ve 72 mil sonra, insanların bize aşırı derecede kibar davrandığı, Afun köyünde kaldık (Alexander, 1827: 235).

Ayın sekizinde çok güzel bir yolculuk yaptık. Yolculuk sırasında çok sayıda kayaların yanından geçtik. Kayalar kat kat kesilmiş gibiydi ve kare şeklinde alçak geçitlerle aralarından geçilmekteydi. Üst kısmı dallarından fistolar halinde yaban üzümünün asılı olduğu kayın ağaçlarıyla çevrili bir tepeden aşağıya indik. Çit sarmaşığının/gündüz safasının (convolvulus) birçok türünün bulunduğu bu yerde vigna caracalla/snail creeper (tırmanıcı bir bitki türü) türü bitkiler de vardı (Alexander, 1827: 235).

Tepeden aşağıya doğru indikçe, İngiltere'de de bulunan bütün ağaçları inceleme fırsatı bulduk: meşeler, karaağaçlar, gürgenler, çınarlar ve diş budak ve benzerleri. Meyve ağaçları ise muşmula, elma ve armuttan oluşuyordu. Ayrıca ipekli kalp görünümünde yaprakları olan, açık renkli uzun kiraz görünümünde meyve veren, meyvesinden mükemmel reçeli yapılabilir İran'da zoğal diye söylenen ağaç vardı. Çok sayıda tohum ve çoban püsküllü palamutlar topladım. Yer eğrelti otları, safranlar, çuha çiçekleri, menekşeler ile kaplanmıştı. Niksar adında büyük bir kasabaya ulaştık, 3 veya 4 katlı olan ağaçtan evlerin içinde birçok aile yaşıyordu ve aynı Ava'dakilere benzer şekilde yerleri fayans ile kaplıydı. Bu şehir en sağlıksız olanı gibi görünüyordu; çünkü insanlar solgun ve hasta görünüyorlardı (Alexander, 1827: 235).

2.3. Niksar'dan Amasya'ya Yolculuk ve Kiran Şeytanının 1826 Yazındaki Merkez Karargâhı Tokat

James Edward Alexander Niksar'ı gördükten sonra beklemeden yola koyulmuş; belirttiğine göre zorlu geçitlerden ilerleyerek, dar ve suları kabarık bir derenin yanından birkaç kez geçmiştir. Afun'dan sonra 88. milde Almus'ta birkaç saat uyuduklarını belirten yazar, Almus öncesinde bir ateşin başında gördüğü adamları sert bakışları nedeniyle hayduta benzetmiştir. Britanyalının mola verdiği Almus büyük olasılıkla Tokat'ta Küçük Almus olarak bilinen bugünkü Ormanbeyli köyüdür. Almus'tan sonra at sırtında beş saatlik bir yolculuktan sonra Tokat kasabasına vardıklarını aktaran İskoç asıllı asker, Tokat'ta veba şeytanının karargâh kurduğunu dile getirmiş; Niksar'da ipuçlarını verdiği vebanın buradaki şiddetinin daha etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Duyumuna göre 1826 yaz mevsiminde veba Tokat'ta çok büyük insan kaybına yol açmış; sadece burayla sınırlı kalmayan veba İstanbul yolu boyunca etkili olmuştur. Tokat kasabasının toprak yapısına dikkat çeken seyyah, buranın bir tarafının kırmızı topraktan oluşan kaygan bir yamaçtan oluştuğunu söylemiştir. Veba nedeniyle şehir merkezine uğramayan ve şehrin havasını sıcak bulan yazar, güzel bir köprü'nün yanında yaptıkları kahvaltıyı anlatmıştır. Burası Hıdırlık Köprüsü olmalıdır. Şehir merkezine gitmedikleri için atları değiştirmek üzere adamları gönderdiklerinden de bahsetmiştir. Hızlı bir şekilde şehirden ayrılmış; Tokat'ın bağlık alanlarından geçerken atlardan birisinin eyeri kırıldığında orada büyük olasılıkla varlıklı bir kişinin kendilerine yardım için adam ve armağan olarak da üzüm yollamasını da anlatmadan geçememiştir. Yazar, kendilerine yardım gönderen bu kişinin epeydir şehre gitmediğini öğrenmiş; bu durumun son zamanlarda şehirdeki 30.000 nüfusun üçte birinin vebadan ölmesinden kaynaklandığını öğrenmiştir. Tokat-Turhal arasında ilerlerken sürgündeki bir Kaptan Paşa'nın çadırlarını gördüğünü belirten yazar, Tokat-Turhal arası kat ettikleri mesafeyi sekiz saat gösterip 64 mil sonra bir bekçi kulübesinde mola verdiklerini belirtmiştir. Yazar, adını vermese de burası Turhal-Amasya arasındaki Çengel Derbendi olmalıdır. Çengel Derbendi'nde bulunan karakolu tahta bir eve benzeten seyyah, burada bir darağacına ve silahlı

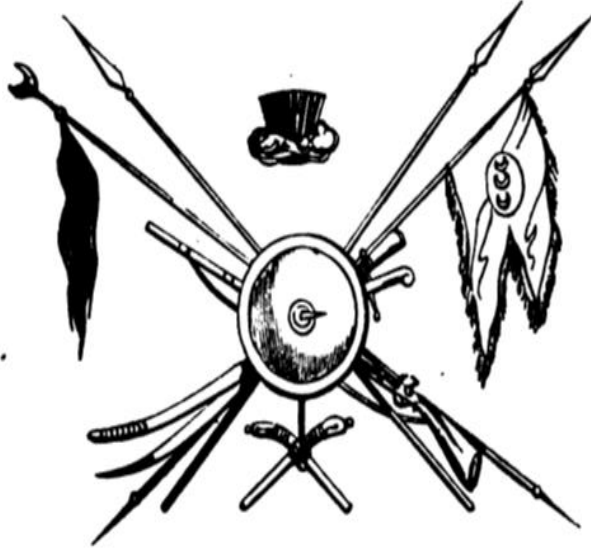
muhafızların varlığına şahit olmuştur. Yörenin eşkiya gibi bir görüntüsü olduğunun da altını çizmiştir. Geceyi bu karakolda geçiren James Edward Alexander, ertesi gün Amasya'ya ulaşmıştır. Yazarın Niksar'dan Amasya'ya yolculuk notları şu şekildedir:

Niksar'dan ayrıldıktan sonra, hayatımda gördüğüm en korkunç geçitlerden geçtik. Yoğun bir ormanlıkla kaplı tepelerin arasında derin bir vadi vardı ve o kadar karanlıktı ki sadece birkaç adım ötesini görebiliyorduk. Birkaç mil boyunca ağaç dallarının gölgelediği dar yolun içinden gitmeye devam ettik. Dar ve kabarık bir dere yol boyunca bir kaç defa yanımızdan geçti. Etrafında sert görünümlü birkaç adamın oturduğu bir ateşin yanından geçerken, adamların bize ters ters baktıklarını fark ettim. Bunlar şu ana kadar gördüğüm en baş belası haydutlara benziyordu. 88. milde ıssız Almus köyünde birkaç saat uyuduk (Alexander, 1827: 235-236).

Ayın 9'unda vebanın sıcak ve bunaltıcı bölgesine girdik. Beş saat at sürüşten sonra Tokat Kasabası'na ulaştık. Buraya görkemli kıran şeytanı merkez karargâhını kurmuştu. Geçen yaz boyunca şehirde büyük bir tahribat yapmıştı. Tahribat sadece burada değil aynı zamanda buradan İstanbul'a kadar yol boyunca etkili olmuştu. Kendimi en kötüsüne hazırlamıştım. Nüfusun yoğun olduğu kasabanın bir bölgesi kırmızı topraktan oluşan kaygan bir yamaçtı ve aşağısında temiz bir nehir vardı. Hava sıcaklığı ise oldukça yüksekti. Kasabanın içine girmedik ama açık bir alanda, güzel bir köprüünün yanında kahvaltı ettik. Bir adamı da bize yeni atlar getirmesi için gönderdik. Yine hızlı bir şekilde yola koyulduk. Üstünde üzümün asılı olduğu bahçe duvarlarının arasından geçerken, yük semerinin bir tane eyeri kırıldı ve yükler atın altına yuvarlandı. Hasarı tamir ederken saygın bir Türk, yardımcılarından birini bize yardım etmesi için gönderdi. Ayrıca birkaç salkım üzüm de yolladı. Görünen o ki son üç aydır sürekli bahçesindeydi ve şehre inmekten korkuyordu, sebebi ise otuz bin nüfustan üçte biri ya da on bininin son üç ayda vebadan ölmesiydi. Hâlâ da kırk ya da elli kişi her gün ölüyordu. Ama İnşallah/inshallah (God willing) kışın gelmesiyle hastalıklar yok olacaktı. Yaptığı yardımdan ötürü ona teşekkür ettik. Biraz ilerledik ve sürgün edilmiş olan, az da olsa kendisini Rumlardan üstün gören Kaptan Paşa'nın çadırlarını işaret ettiler. Tokat'a sekiz saat mesafedeki Turhal'dan geçerek, 64 mil sürüşten sonra bir askerî karakol/bekçi kulübesinde (guard house) uyuduk (Alexander, 1827: 236-237).

Karakol/Bekçi kulübesi küçük tahta bir evdi. Muhafızların silahları büyük bir ağaca doğru ve bir darağacının karşısına konumlanmıştı. Bu manzara ağaçlı küçük bir vadinin içinde

uzanıyordu. Bundan dolayı eşkiya gibi bir görüntüsü vardı (Alexander, 1827: 237).

Resim 4. Osmanlı Silahları (Alexander, 1827: 300)

2.4. Amasya'dan Tosya'ya Yolculuk-Amasya'da Simit Ziyafeti ve Altın Nehir Kızılırmak Boyunca Kuraklık

James Edward Alexander, Amasya'yı tepelerden oluşan bir amfi tiyatro üzerine oturmuş bir şehir olarak tasvir etmiştir. Tepelerden birisinde de kalenin yükseldiğine işaret etmiştir. Amasya'yı Strabon ve IV. Mithridates'in doğduğu şehir olarak anmıştır. Şehirde en çok dikkatini çeken şeyler arasında Kaya Mezarları ve birkaç antik görünümlü yapı olmuştur. Bu antik yapıları inceleyecek kadar zamanının olmamasına hayıflanmıştır. Amasya'da menzilhane'nin üst katında otururken yediği simidi, onun yenme biçimini etraflıca anlatmıştır. Simidi Türkçe olarak ifade etmiştir. Bu ilk kez tattığı yiyecekten oldukça memnun olduğu anlaşılmaktadır. Simidi şıra ile tatlandırılmış yoğurda bandırarak yediğini anlatan yazar, yemek sonunda süt içtiğini ve kavun yediğini de anlatmıştır. Amasya'da, Eflak prens ailesinden sürgünle buraya gelen bir kişiyle de konuşmuştur. Amasya'ya geldiklerinde vebanın şehirde etkili olmadığı kendisine söylene de Eflaklının anlattıkları vebanın burada da etkisini gösterdiğini

ortaya koymuştur. Menzilhaneye yakın mezarlıktaki yeni açılan mezarlar da Eflaklıyı doğrulamıştır. Seyyah, Amasya'dan sonraki yolunda Merzifon'dan geçmiş; burada da insanların inkârcı çabalarına rağmen vebanın etkilerine rastlamıştır. Amasya'dan sonra 92. milde Dowlut'ta gecelemiştir. Bu yerin Devlet ya da Dölüt olarak telaffuzu mümkündür. Dowlut'tan sonra yoluna devam eden James Edward Alexander sabah kahvaltısını kale manzarasıyla dikkatini çeken Osmancık'ta yapmıştır. Osmancık'tan itibaren Altın Nehir ve Kızıl Su olarak andığı Kızılırmak'la karşılaşmış; Kızılırmak üzerindeki birçok kemeri olan köprüden etkilenmiştir. Kızılırmak'ın güçlü suyuna rağmen yaşanan kuraklığın etkisine ve ürün fiyatlarının yüksekliğine dikkat çekmiştir. Osmancık civarında rastladığı siyah peçe takan kadınları İran'daki hacca giden kadınlara benzeten yazar, çarşaflarıyla birlikte bu kadınların hayaletlere benzediğine değinmiştir. Seyyah Osmancık'tan Hacıhamza'ya yolun sekiz, Hacıhamza'dan Tosya'ya da sekiz saat olmak üzere toplam on altı saat olduğunu belirtmiş ve Osmancık'tan Tosya'ya 88 mil yol kat edeceğini açıklamıştır. Yazar, Osmancık-Tosya arasına dair mesafe bilgisi dışında başka bir bilgiye yer vermemiştir. Yazarın Amasya'dan Tosya'ya kadarki yol ile ilgili verdiği detaylar kitabında şu şekilde aktarılmıştır:

Ertesi gün, tepelerden oluşan bir amfi tiyatro üzerine oturmuş ve bu tepelerden birisinde güçlü bir kalenin bulunduğu, Amasya'ya (*Mithridates ve Strabon'un doğduğu yer olan çok eski yerleşim yeri) doğru yol aldık. Kayanın üstünde birçok oyuklar vardı, bunların eski kaya mezarları olduğunu düşündüm. Veba olmadığı söylenen şehirden geçerken, payandaları ve Gotik pencereleriyle, birkaç antik görünümlü binaya rastladım. Güzel frizlerle çevrili Grek yazılarının olduğu birkaç giriş kapısı gördüm. Buradaki sayıları çok fazla olan antik kalıntıları incelemeye ayıracak kadar vaktim olmadığı için çok üzüldüm (Alexander, 1827: 237).

Menzilhanenin üst katındaki odalardan birinde oturup, (bir halka hâlinde bir ipin telleri gibi bükülmüş) *simit* (ismid) adındaki muhteşem ekmeği şıra (sheera) ya da kaynatılmış üzüm suyu ile tatlandırılmış yoğurda (yeuort) batırıp yerken ve öğünü süt ve kavunla bitirirken, muhabbet açmaya oldukça eğilimli çekingen görünümlü biri önümüzden yürüyüp duruyordu. En azından cesareti vardı. Bize Fransızca bilip bilmediğimizi sorarak geldi ve yanımıza oturdu. Kendisinin Eflak prensinin ailesinden sürgünle gönderilen bir kişi olduğunu söyledi. Bizi, vebanın Amasya'ya

yakın zamanlarda uğradığını ve hâlâ günde 4-5 kişinin öldüğünü söyleyerek bir hayli şaşırttı. Bir an gözümüzü Menzilhaneye yakın içinde süsen çiçekleri ile çevrilmiş yeni mezarların bulunduğu mezarlığa çevirdiğimizde söylediği şeylerin doğru olduğunu anladık (Alexander, 1827: 237-238).

Amasya'dan ayrılarak Merzifon adlı büyük bir kasabadan geçtik. İlk gördüğümüz şey bir cenaze ve vızır vızır çalışan mezar kazıcıları olmasına rağmen burada da vebanın varlığını inkâr ettiler. Sonra, 92. milde Dowlut/Devlet?/Dölüt?'te uyuduk (Alexander, 1827: 238).

Ertesi sabah bir tepe üzerindeki kalesinin manzarasıyla öne çıkan bir kasaba olan Osmancık'ta kahvaltı ettik. Kayaların üstünde birçok kaya mezarı vardı. Kızılsu (Kisil-sou) ya da Altın Nehir (Golden River)'in bir yanından öbür yanına uzanan birçok kemeri bulunan büyük bir köprü vardı. Etrafındaki arazi yağmur isteğiyle (kuraklıkla) nehirden ayrılıyordu ve zahire fiyatları yüksekti. Buradaki kadınlar siyah peçe takıyorlardı. İran'da Mekke'ye hacca gidip gelen hacı kadınlar da böyle yapıyorlardı. Bu giyim eşyasıyla ve beyaz çarşafa bürünerek, hayalete benziyorlardı. Osmancık'tan Hacı Hamza sekiz saat ve daha sonra Tosya sekiz saatti. Toplamı 88 mildi (Alexander, 1827: 238).

2.5. Tosya'dan İzmit'e Yolculuk ve Keşmir (Ankara) Keçileri

11 Ekim'de Tosya'ya gelip burada konaklayan James Edward Alexander 12 Ekim'de buradan ayrılmıştır. Yolda Fransız botanikçi Doktor Fontane ile karşılaşmıştır. O da İran'da bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a dönüş yolundaydı. Tosya'dan Karacalar'a doğru ilerlerken bazı yaban sarı yasemin çiçekleri, hanımelleri ve şerbetçiotlarını incelemek için zaman zaman yolda durmuştur. Hatta bu arada bir İngiliz sincabı gördüğünü belirtmiştir. Öksay olarak telaffuz ettiği bir köyde kollarından şal üretilen Keşmir keçi sürülerinin varlığına şahit olmuştur. Yazarın burada Keşmir keçisi dediği keçiler Ankara keçileri olmalıdır. Alexander, bu civarda da vebanın yaygın olduğunu ifade etmiştir. Köyün yakınlarından Delidere'nin geçtiğini notlarına eklemiştir. Yazar, yol boyunca 1 Eylül 1826'da İstanbul'da şehrin üçte birinin yanmasıyla sonuçlanan bir yangın olduğunu söyleyen posta sürücülerini ile karşılaştıklarını kitabında belirtmiştir. Karayılan'dan sonra 72. milde Karacalar'da geceleyen Britanyalı ertesi gün 84. milde Hamamlı köyünden sonra kütüklerden inşa edilmiş bir kervansarayda gecelediğini vurgulamıştır. Yazarın

Tosya'dan Karacalar'a kadar olan güzergâhla ilgili gözlemleri tam olarak şu şekildedir:

12'sinde Tosya'dan ayrılırken Avrupalı birisinin arkamızdan koştuğunu gördük, Fransızca konuşarak durmamızı ve bu eski arkadaşıyla konuşmamızı istemesine çok şaşırдық. Bu kişi *Jardin de Plantes* (Botanik Bahçesi) topluluğu tarafından Asya'ya seyahat etmesi için gönderilen Fransız doğa bilimci Doktor Fontaney idi. İran'da biraz zaman geçirdikten sonra şimdi de İstanbul'a doğru yola koyulmuştu. Çalılarla çevrili olarak yetişen bazı yaban sarı yasemin çiçeklerini, hanımellerini ve şerbetçiotlarını incelemek için durduğumuzda beyaz karnı ve kırmızımsı kahverengi rengiyle küçük bir İngiliz sincabı yanındaki kestane ağacına tırmandı. Ökse (İng. Oksia) köyünde, güzel beyaz ipeksi yünlerinden şal üretilen, büyük Keşmir ya da şal keçi sürülerinin yanından geçtik. Burada da veba yaygındı. Bu köye yakın kıyılarında büyük ölçüde pirinç yetiştirilen Delidere (Delidoura) Nehri'ni geçtik (Alexander, 1827: 238-239).

Sürekli olarak 1 Eylül'de İstanbul'un üçte birinin bir yangın sonucu harap olduğunu söyleyen tatarlar ile karşılaşıyorduk. Karayılan/Karaviran? (Karajillan)'ı geçip, 72 milde Karacalar (Karajillar)'da uyuduk (Alexander, 1827: 239).

Ertesi gün Karadeniz'in sisli bulutlarıyla kaplanmış kasvetli ve soğuk bir görünüme sahip olan bir araziden geçtik. Yol kenarında dik toprak üzerinde dikili duran ve muhtemelen önceden mezar taşı olarak kullanılan çok sayıda sütun başları ve Dor ve Toskan sütunlarının gövdelerinin kalıntıları bulunuyordu. Hamamlı köyünden geçip 84. milde kütüklerden yapılmış bir kervansarayda geceledik (Alexander, 1827: 239).

Kervansaraydaki gecelemenin ardından yola devam eden İngiliz seyyah, 14 Ekim sabahı Bolu'ya ulaşmıştır. Bolu'da yeni yapılmakta olan çok sayıda eve rastlamıştır. Burada Hollanda tüfekleriyle takviye edilmiş Osmanlı askerî birlikleriyle karşılaşmıştır. Şehrin çevresinde etrafı hasır ve diken tellerle birbirinden ayrılan tarlaları görmüştür. Bolu'dan ayrıldıktan sonra su ile çalışan bir kereste katrağı/hızarhanenin (?) yoğun bir biçimde çalışmasına şahit olmuştur. Yolda İstanbul'a kereste taşıyan, sık biçimde kilometrelerce ilerleyen arabaların yangını doğruladığını dile getirmiştir. Bolu'dan sonra gördüğü bazı bitkileri aktaran yazar, 72 mil sonra Düzce'ye varmış ve geceyi orada geçirmiştir. Düzce'den Hendek'e geçen Alexander, daha sonra Sakarya Nehri ile karşılaştıklarını ve oradan da 12 saat bir yolculukla Sapanca'ya geldiklerini belirtmiştir. Sapanca'dan

İzmit'e geldiklerinde 31 saat, 120 mil yol kat ettiklerini açıklamıştır. İzmit'i Marmara Denizi'nin bir körfezi olarak nitelemekten de geri durmamıştır. Seyyahın Hamamlı'dan İzmit'e kat ettiği yolla ilgili tespitleri şöyledir:

Ayın 14'ünün sabahında, cadde boyunca bir sürü yeni yapılmış ve yapılmakta olan evlerin olduğu Bolu şehrine vardık. Çelimsiz görünümlü bir ırka mensup, Hollanda tüfekleriyle maviler içinde giyinen, birkaç yeni alayın birlikleri vardı. (Şükür ki Paşa buraya bizim için göndermemişti.) Gelişen bu şehri çevreleyen arazi hasır ve diken tellerle örülerek tarlalara ayrılmıştı. Bolu'dan ayrıldıktan sonra su ile çalışan bir kereste katrağı/hızırhane (?) gördük, yangın sonrası büyük bir talep olduğundan dolayı insanlar payitaht için yoğun bir şekilde kereste hazırlamakla görevlendirilmişlerdi. Yollar kilometrelerce kereste dolu yük arabalarıyla dolmuştu. Bolu'dan ayrıldıktan sonra dalları bol miktarda yosunla kaplanmış kayın keresteleriyle dolu bir yolda ıslak bir zeminde yükseltilmiş bir yolda millerce ilerledik. Her dem yeşiller, orman gülleri, (s. 240) zakkum, defne, çobanpüskülü, mersin ağaçları ve sarmaşığın birkaç türü vardı. Daha sonra da 72 mil sonra Düzce/Dukja (Dakya?)'da kaldık (Alexander, 1827: 239-240).

Bir sonraki gün Hendek/Kunduk'a geçtik, 12 saat sonrasında da Sakarya adlı geniş bir nehre doğru yol aldık ve oradan da 12 saatte Sapanca'ya gittik. Sapanca'dan kendi adıyla bir körfezde kurulmuş olan İzmit'e (Nicodeme), oradan da Marmara'nın bir körfezine gittik. Toplamda 31 saat ya da 120 mil yol kat ettik (Alexander, 1827: 240).

Resim 5. Osmanlı Askerleri (Alexander, 1827: 238)

2.6. İzmit'ten Üsküdar'a Yolculuk ve Bütün Şehirlerin Kraliçesi İstanbul'la Karşılaşma

İzmit'ten sonra 16 Ekim'de ağaçlı bir sahil boyunca ilerleyen ve adalarla süslü yerlere şahit olduğunu söyleyen yazar, birbiri ardınca körfezler ve bu körfezlerdeki kadirgaları anlatmıştır. İstanbul'a yakın koruluklarda hükümetten korkup kaçan Yeniçerilerin gizlendiğini söylemiştir. Gerçekten de yazarın İstanbul sınırlarına girdiği Ekim 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerinden henüz üç ay geçmişti. İstanbul'a yakın bahçelere giden yolda çok sayıda alımlı kadına da rastlamıştı. Bunlar bahçelerde düzenlenen partilere gitmekteydi. Uzun bir süre gittikten sonra Üsküdar'da büyük bir mezarlığa ulaşan yazar, burada Türklerin Asya'da gömülmek üzere bazı önyargıları olduğuna dair bir rivayete değinmiştir. Yazarın İzmit'ten sonraki yolculuğu Üsküdar'daki rıhtımda sona ermiştir. Yazarın İzmit'ten İstanbul'a kadarki gözlemleri kendi cümlelerine şöyle yansımıştır:

Ayın 16'sında, birçok adayla süslenmiş olan, Marmara'nın güzel ve ağaçlı sahili boyunca yolculuğumuza devam ettik. Düzenli olarak sıralanmış limanların yanından geçerken bir sürü küçük körfezleri ve etrafında konumlanmış olan keskin yapılı kadirgaları da gördük. Yanından geçtiğimiz korulukların hükümetten korkup kaçan yeniçeriler tarafından istila edildiği söylendi. At sırtındaki eşleriyle birlikte bahçelerde düzenlenen partilere giden alımlı Türk kadınlarıyla dolu bir sürü at arabası gördük. Menzilhanelerin birisinin bahçesinde at yalağına dönüştürülen mermerden bir haçlı lahiti gözlemedim. Uzun bir süre Üsküdar'da bulunan görkemli bir mezarlık boyunca ilerledik. Yoğun bir şekilde kederli servilerle donatılmış ağaçların arasında altın (renginde) harflerle üstlerine yazıları yazılmış sarıklı ve yüksek mezar taşları bulunuyordu. Türkler uzun zamanlar öncesinde İstanbul'un Frank Krallığı'nın eline düşeceğine, bu yüzden aile fertlerinin ve varlıklı adamların da nakledilip Asya'da defnedileceğine inanmaktaydı. İzmit dışında hiçbir yerde endamlı servilerin mezarların arasına dikildiğini görmemiştik, oldukça etkileyici ve güzel bir hissiyatı vardı. Tüm gece boyunca İzmit'teki menzilhane de adamlar gitar çalıp şarkı söylediklerinden dolayı sadece 1 saatlik uyku ile 192 mil kadar at ile süratle gittikten sonra, sonunda Üsküdar'daki rıhtımda indik (Alexander, 1827: 240).

Yazarın yedi tepeli şehir İstanbul'a varışını anlatması ise tam bir sözel şölen kıvamında olmuştur. İstanbul'a varışını şükürlerle anan yazar, burayı dünyanın en görkemli şehri olarak

betimlemiştir. Şehir için bütün şehirlerin kraliçesi yorumunu yapmıştır. Şehrin yedi tepesinden yola çıkarak küçük tepeler üzerine inşa edilmiş; her biri cami ve minarelerle taçlandırılmış diyerek adeta bir resim gibi okuyucunun dikkatini bu şehre çekmiştir. İstanbul'un Boğaz'a kıyı konumunu dünyada bir şehir için en iyi konum olarak anmıştır. Yazarın İstanbul'la ilgili ilk intibaları kitabına şöyle yansımıştır:

Şükürler olsun ki tekrar görme şansım olan dünyadaki en görkemli şehir, Avrupa'nın kıyılarında karşımızda yükseliyordu. Karşımızda duran ihtişamlı manzarayı tanımlamaya ihtiyaç bile yok. Hiç kuşkusuz ki İstanbul tüm şehirlerin kraliçesi. Küçük tepelerin üstüne inşa edilmiş, her biri camilerle ve minareleriyle taçlandırılmış, Sultan'ın sarayıyla, tophaneleriyle ve diğer halka açık binalarıyla ve Trakya/İstanbul Boğazı'nın sularıyla yıkanan, İstanbul'un konumu kâinatta en iyisi (Alexander, 1827: 241).

3 Ekim'de Erzurum'dan ayrılan yazar 16 Ekim 1826'da ulaştığı İstanbul'da kısa süre kalmış; dönemin İstanbul'daki Britanya Büyükelçisi Stratford Canning'le görüşmüş; 21 Ekim'de İstanbul'dan ayrılarak günümüzdeki Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Almanya, Avusturya ve Fransa topraklarından geçerek 21 Aralık 1826'da Büyük Britanya'nın başkenti Londra'ya varmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Britanyalı asker, seyyah ve yazar James Edward Alexander'ın 1826'da Hindistan Bombay'dan başlayıp, İran, Türkiye ve Balkanlar üzerinden Londra'ya kadar süren yolculuğunun Erzurum'dan İstanbul'a kadar olan bölümü ele alınmıştır. Bununla birlikte, çalışmada, şu ana kadar seyyahın hayatı hakkında Türkçe yeterli bilgi bulunmaması göz önünde tutularak, giriş kısmında küçük bir biyografi denemesine yer verilmiştir. *Travels From India to England* başlıklı eserinde Erzurum-İstanbul yoluna ilişkin Alexander'ın verdiği bilgiler bizi bazı sonuçlara götürmektedir. Her şeyden önce Alexander, geçtiği yol boyunca çevresine yalnız bir askerin gözüyle bakmamıştır. Geçtiği yerlerdeki bitki ve hayvan türleri, Osmanlı ulaşım ve haberleşme ağının önemli bir unsuru olan menzil-hane sisteminin işleyişi gibi çok çeşitli konulara dikkat etmiştir. İkinci olarak Türkiye hakkında yazdığı şeylerin, bilhassa Türkiye'ye ve belirli

bir yöreye özgü olanların, adını kitabına Türkçesiyle yazmaya gayret etmiştir. Bu açıdan yazar, iyi bir göze olduğu kadar iyi bir kulağa da sahiptir ve dil öğrenme ve kelimeleri zihninde tutma konusunda oldukça başarılıdır. Bununla beraber yazarın yer ve şahıs adlarını verirken bazı hatalara düştüğü açıktır. Bu hataların bir kısmı belki de telaffuzdan kaynaklanan bir sorundur. Yazarın incelediği yol boyunca verdiği bilgilerin yalın gözlemlere dayanması, yazarın kişisel yorumlardan kaçınması, Türkiye'ye ilişkin bilgileri etrafındakilere dayandırması çoğu seyyahta karşılaşılan önyargılı yaklaşımlara düşme hatasından onu korumuştur.

Alexander, Türkiye'ye gelmeden evvel Hindistan ve İran'da bulunduğu için bazı anlatımlarında karşılaştırmalara da yer vermiştir. Örneğin İran'daki posta sistemi ile Türkiye'deki posta sisteminin karşılaştıran yazar, Türkiye'deki sistemin daha iyi işlediğine işaret etmiştir. Benzer şekilde İran'daki arazi yapısıyla Türkiye arazisini karşılaştırırken Türkiye topraklarına methiyeler düzmüştür. Ormanlardaki hayvan varlığı konusunda Türkiye'yi Hindistan'la kıyaslayan yazar, özellikle, Erzurum'dan Koyulhisar'a kadar olan bölgede hayvanların azlığına dikkat çekmiştir. Niksar'daki evlerin mimarisini Ava'dakilere benzetmiştir. Alexander, 1826'da Erzincan yakınlarındaki bir deprem, Tokat'ta veba, İstanbul'da yangın, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi olaylara gönderme yapmıştır. İstanbul'u ise bütün şehirlerin kraliçesi olarak tasvir etmiştir. Kitabında bulunan çizimlerden dördü Türkiye'ye ait olup bunlardan birisi Osmanlı askerleri, birisi Osmanlı silahları, birisi Ağrı Dağı ve diğeri de posta tatarları ile ilgilidir. Bunlardan Tatarlara ilişkin skeç, hakkında pek bir görsel malzeme bulunmayan menzil-hane sistemi hakkında dikkate değer bir bulgudur.

Alexander, Britanya Krallığı'nın daha kariyerinin başlangıcındaki bir subayı olarak Sultan İkinci Mahmud'un saltanatı devam ederken 1826'da Osmanlı topraklarından geçti. Bu topraklardan geçen ilk Britanyalı olmadığı gibi sonuncusu da olmayacaktı. Onun, Türkiye topraklarından geçmesi ve bunu kısa sürede kitaplaştırması; kitabında pek çok konuda özlü bilgiler vermesi gerek eski zamanlarda Anadolu'daki yolların işleyişi

gerekse bazı şehirlerin 1826'daki durumu için kendisini önemli ve birinci elden bir kaynak durumuna getirmektedir.

Kaynakça

“General Sir James Edward Alexander Kt. C.B, K.C.L.S., &c.”,
Proceedings of the Royal Society of Edinburgh. vol. 14 (1888):
s. 170-174.

“Obituary: General Sir James Edward Alexander, K. C. S. I., &c.”,
*Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly
Record of Geography*. Vol. 7, No. 5 (May, 1885), s. 343-344.

Alexander, James Edward (1827). *Travels from India to England:
Comprehending a Visit to the Burman Empire, and a Journey
through Persia, Asia Minor, European Turkey, &c. In the Years
1825-26*. London: Parbury, Allen.

Alexander, James Edward (1830). *Travels to the Seat of War in the
East, Through Russia and the Crimea, in 1829; With Sketches
of the Imperial Fleet and Army, Personal Adventures, and
Characteristic Anecdotes*. London: Henry Colburn and
Richard Bentley.

Alexander, James Edward (1833a). *Transatlantic Sketches,
Comprising Visits to the Most Interesting Scenes in North and
South America and the West Indies, with Notes on Negro
Slavery and Canadian Emigration*, 2 vols., London: Richard
Bentley.

Alexander, James Edward (1833b). *Transatlantic Sketches,
Comprising Visits to the Most Interesting Scenes in North and
South America, and the West Indies. With Notes on Negro
Slavery and Canadian Emigration*. Philadelphia: Key and
Biddle.

Alexander, James Edward (1833b). *Transatlantic Sketches,
Comprising Visits to the Most Interesting Scenes in North and
South America, and the West Indies. With Notes on Negro
Slavery and Canadian Emigration*. 2 vols., New York:
Cambridge University Press.

Alexander, James Edward (1835). *Sketches in Portugal During the Civil War of 1834 The Present State and Future Prospects of Portugal*. London: J. Cochrane & Co.

Alexander, James Edward (1837). *Narrative of a Voyage of Observation among the Colonies of Western Africa, in the Flag-Ship Thalia; and of a Campaign in Kaffir-Land, on the Staff of the Commander-in-Chief in 1835*. 2 vols. London: Henry Colburn.

Alexander, James Edward (1838). *Expedition of Discovery into the interior of Africa: Through the Hitherto Undescribed Countries of the Great Namaquas, Boschmans, and Hill Damaras, Performed under the Auspices of Her Majesty's Government and the Royal Geographic Society*. 2 vols. London: Henry Colburn.

Alexander, James Edward (1839-1840). *Life of Field Marshal, His Grace the Duke of Wellington: Embracing His Civil, Military, and Political Career to the Present Time*. 2 vols. London: Henry Colbourn.

Alexander, James Edward (1849). *L'Acadie or Seven Years' Explorations in British America*. 2 vols. London: Henry Colburn.

Alexander, James Edward (1857). *Passages in the Life of a Soldier, or, Military Service in the East and West*. 2 vols. London: Hurst & Blackett.

Alexander, James Edward (1860). *Salmon-Fishing in Canada by a Resident*. London and Montreal: Longman, Green, Longman, and Roberts.

Alexander, James Edward (1863a). *Incidents of the Last Maori-War in New Zealand in 1860-1861*. London: Richard Bentley.

Alexander, James Edward (1863b). *The Albatross: Record of Voyage of the "Great Britain" Steam Ship from Victoria to England in 1862*. Stirling: C. Rogers & Co.

Alexander, James Edward (1873). *Bush Fighting Illustrated By Remarkable Actions and Incidents of The Maori War in New Zealand*. London: Sampson, Low, Marston, Low & Searle.

- Alexander, James Edward (1879). *Cleopatra's Needle, the Obelisk of Alexandria; its Acquisition and Removal to England*. London: Chatto&Windus.
- Burke, Bernard (1879). *A Genealogical and Heraldic History of The Landed Gentry of Great Britain & Ireland*, vol.1, 6th ed. London: Harrison.
- Dod, Robert P. (1854). *The Peerage, Baronetage and Knightage of Great Britain and Ireland*. London: Whittaker and Co.
- Gündoğdu, Hamza (1991). "Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyishan) Hamı". *Vakıflar Dergisi*. S. 22, s. 289-300.
- Halaçoğlu, Yusuf (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayını.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. C. 2. (Yay. Haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.
- Mirza Şeyh İ'sâmuddin (1827). *Shigurf namah i velaët, or, Excellent intelligence concerning Europe: being the travels of Mirza Itesa Modeen, in Great Britain and France / translated from the original Persian manuscript into Hindoostanee, with an English version and notes*. (Çev. James Edward Alexander). London: Parbury, Allen.
- Mirza Şeyh İ'sâmuddin (2002). *The Wonders of Vilayet*. (Çev. Keiser Haq). Leeds: Peepal Tree Press.
- The Court Journal (From January to December 1833)*. C. and W. Reynell, London 1833, s. 332-333.
- Trivedi, Harish (2003). "The First Indian in Britain or The Wonders of Vilayet" *Indian Literature*. Vol. 47, No. 6 (218) (Nov-Dec 2003), s. 169-177.
- Waterston C. D.-A. Macmillan Shearer (2006). *Former Fellows of the Royal Society of Edinburgh (1783-2002) Biographical Index Part One*. Edinburgh: The Royal Society of Edinburgh.

**Ek-1: James Edward Alexander'ın Seyahat Rehberi
(Alexander, 1827: 290-292)**

(290)

APPENDIX, No. III.

**ITINERARY OF THE JOURNEY THROUGH PERSIA, ASIA MINOR,
AND EUROPEAN TURKEY.**

Names of Stages.	Places passed.	Distance travelled per Diem in Miles.
BUSHIRE TO		
Chakota.....	Chakaduck	24
Borazgoon	16
Dalkee	Kootul Moolah	12
Konartukht	Kootul Kumeredge	16
Kumeredge	14
Devist	Shapoor	12
Kazeroon	Kootul Dokhtur.....	12
Perizun	Kootul Perizun	20
Dustiajun	15
Khonahzunnion	12
Shiraz	28
Zergoon	16
Bund Emir	16
Persepolis	14
Futenabad	Istakar.....	12
Mayen	24
Imaum Zada Ismael.....	Kootul.....	12
Oojan.....	16
Aspas	12
Kiosk-i-Zurd.....	20
Deygurdoe	28
Yezdikhurst	30
Muksoodbeggee	24
Ghomesha	12
Mayar	16
Ispahanek	24
Ispahan	8

APPENDIX.

291

Names of Stages.	Places passed.	Distance travelled per Diem in Miles.
ISPAHAN TO		
Nujufabad	20
Teiran	15
Askeran	20
Domina	Konsar	20
Wo Nishan	Imaum Zadah,—Gilpaegah	28
Komin	Leihan.....	28
Hoornabad	22
Amarut	10
Khooshbajan.....	Kazeroon	20
Khoondab	20
Kurdahoor	16
Barwund	16
Hamadan	14
Shevereen	4
Moran	16
Kaboot Rahung	12
Gao Souar.....	20
Tousley	16
Hissar	Hyder Pyghumber.....	26
Bool Mulledge	Sultania	20
Zunjan	Koorkundee	20
Zohra	12
Armaganah	12
Achkund	The Mines	28
Mamoon	Kootul.....	18
Herees	25
Kureem	25
Ardebeel	20
Talib Kishlak	12
Furukabad.....	24
Ahmedbegloo	24
Mizan	10
Royal Camp near Achar	20

107

Names of Stages.	Places passed.	Distance travelled per Diem in Miles.
ACHAR TO		
Tabreez	Sophian	64
Murand	Gurgur, River Arras.....	40
Nukshiwan	64
Shuheroor	40
Erivan	Yeuch Kalissa, Mount Ararat ...	56
Kuremarchee	32
Nukshiwan	Hajee Bairamloo	56
Kars	48
Ben Ahmud	12
Misingird	Hussun Kella.....	52
Azeroom	River Euphrates	72
Askalar	Sheitan Dura	36
Karakulukh	64
Sainla.....	72
Kella Hissar	72
Afun	Nixar	72
Almos.....	Tokat, Toorka	88
Guard House	Amasia, Nursewan	64
Dowlut	Osmanjook, Hajee Humza	92
Toksia	Oksia, Karajillan	88
Karajillar	Humamloo	76
Caravanserai	Boli	84
Dukja	Kuduk, Subanja	72
Ismid	120
Constantinople	72
Telivree	48
Girk Kalissa	112
Bulgarian Cottage	Carnabad	88
Sheumla.....	80
Rooschook.....	80
Bucharest	50
Quarantine at Rothen Thurn	200